

36. Országos Tudományos Diákköri Konferencia
Had- és Rendészettudományi Szekció
Budapest, 2023. április 18-20.
Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Rendészettudományi Kar

**Testbeszéd indikátorok felismerése és felhasználása az
utasforgalmi vámellenőrzés, mint kockázatkezelő tevékenység
során**

Jelige: Hazudj, ha tudsz!

Pályamunka lezárásának időpontja: *2021. november*

2023.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	3
1.1. A PROBLÉMA FELVETÉSE	4
1.2. A KUTATÁS MÓDSZERTANA.....	5
2. A TESTBESZÉD TUDOMÁNYMETRIAI VIZSGÁLATA	7
2.1. A TUDOMÁNYMETRIAI ELEMZÉS MÓDSZERE.....	7
2.2. A TESTBESZÉD KUTATÁSÁNAK TUDOMÁNYMETRIAI JELLEMZŐI	8
3. A METAKOMMUNIKÁCIÓS JELEK	18
3.1. MIMIKA	19
3.2. TEKINTET	19
3.3. VOKÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ.....	20
3.4. GESZTUSOK.....	20
3.5. TESTTARTÁS (POSZTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ) ÉS TÉRKÖZSZABÁLYOZÁS	21
3.6. KULTURÁLIS SZIGNÁLOK	21
4. KOCKÁZATELEMZÉS ÉS -KEZELÉS.....	23
4.1. ÁLTALÁNOS ISMERTETÉS	23
4.2. A VÁMHA TÓ SÁ GOK KOCKÁZATAI	26
5. AZ UTASFORGALOM VÁME LLENŐRZÉSE.....	30
5.1. A VÁME LLENŐRZÉS, MINT KOCKÁZATKEZELŐ TEVÉKENYSÉG.....	31
5.2. A SZEMÉLYFORGALOM ELLENŐRZÉSE KÖZÚTI HATÁRÁTKELŐ N	32
5.2.1. Kockázati szintek.....	32
5.2.2. A vámellenőrzések metodikája	33
5.2.3. Kockázati indikátorok	37
5.2.4. Utólagos kockázatelemzés a személyforgalomban.....	38
5.3. A REPÜLŐTÉRI UTASFORGALOM VÁME LLENŐRZÉSE.....	40
5.3.1. A vámellenőrzés metodikája	40
5.3.2. Utasforgalomhoz kapcsolódó kockázatkezelő tevékenység.....	42
5.3.3. Kockázati indikátorok a repülőté ri utasforgalomban	43
6. A TESTBESZÉD SZEREPE AZ UTASFORGALOM VÁME LLENŐRZÉSÉBEN	44
6.1. MÓDSZER	45
6.2. EREDMÉNYEK.....	46
6.2.1. Ismertetés.....	46
6.2.2. Megvitatás.....	49
7. ÖSSZEFOGLALÁS	58
IRODALOMJEGYZÉK.....	60
ÁBRAJEGYZÉK	64
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE.....	65
MELLÉKLETEK	66

1. BEVEZETÉS

A testbeszédben rejlő kockázati indikátorok kutatására elsősorban egyetemi tanulmányaim inspiráltak, ahol a testbeszédet is magában foglaló kommunikációnak oktatása során a hazugságfelderítési technikákba is betekintést kaphattam. Ennek nyomán kezdtem el komolyabban foglalkozni a témával, szakirodalmakat gyűjteni, elsősorban azért, hogy saját tudásomat fejlesszem. Ahogyan kutattam, feltűnt, hogy az elmúlt évtizedekben kiugróan megnőtt a testbeszéddel, nonverbális kommunikációval foglalkozó kutatások, írások száma. A téma rendészeti berkekben is egyre nagyobb figyelmet kap, születnek áttekintő jellegű szakdolgozatok, tanulmányok, illetve témaspecifikus írások is. Mindamellett, hogy az ehhez kapcsolódó problémák régóta foglalkoztatnak, azért választottam ezt a kutatásom területéül, mert szerintem itt olyan releváns tudás szerezhető meg, amelyet leendő hivatásomban, pénzügyőr tisztként a mindennapi feladatokban tudok alkalmazni. Arra számítok, hogy nem csak saját magam, hanem kollégáim számára is alkalmazható tudásról van szó, amellyel elősegíthetjük a vámjogszabályokat sértő magatartások elleni fellépés hatékonyságát. Az emberi kommunikációban (és főleg a metakommunikációban) nagyon sok árulkodó jelzés található, amelyek a személy belső feszültségére, idegességére, valótlan állításra utalnak.¹ Bár ma már egyre általánosabbá válik az előző kijelentés elfogadottsága, mégis kevés figyelmet fordítunk erre a mindennapok során.

A téma relevanciáját mutatja, hogy nem csak a szűken értelmezett vámszakma foglalkozott a kérdéssel az elmúlt két-három évtizedben, hanem növekvő számú testbeszéddel kapcsolatos publikáció jelent meg tudományos lapokban is.

A kockázatkezelés alkalmazásának előírása a vámeljárások terén szerepel A határokon történő áruellenőrzések összehangolásáról szóló, 1982. október 21-i genfi nemzetközi egyezmény,² és a Felülvizsgált Kiotói Egyezményben,³ követelményként fogalmazza meg továbbá az Európai Unió (EU) Közösségi Vámkódexe,⁴ és más releváns nemzetközi szabályokban is. A vámhatóságok nemzetközi szakmai szervezete a Vámigazgatások Világszervezete (az angol rövidítés elterjedtsége miatt ezt átvéve a továbbiakban: WCO) ajánlja a kockázatkezelés

¹FORGÁCS József: A társas érintkezés pszichológiája. Gondolat-Kairosz, Bp., 1997. p. 155.

² A határokon történő áruellenőrzések összehangolásáról szóló, 1982. október 21-i genfi nemzetközi egyezményt az Európai Unió jogába implementálta A Tanács 1262/84/EGK rendelete (1984. április 10.) a határokon történő áruellenőrzések összehangolásáról szóló nemzetközi egyezmény megkötéséről.

³ vö. 2006. évi XLI. törvény a vámeljárások egyszerűsítéséről és összehangolásáról szóló, Kiotóban, 1973. május 18-án kelt nemzetközi egyezmény Brüsszelben, 1999. június 26-án létrehozott Módosító Jegyzőkönyvének kihirdetéséről. 6. cikk 3. pont.

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 952/2013/EU rendelete (2013. október 9.) az Uniós Vámkódex létrehozásáról. [UVK]

módszerét alkalmazni.⁵ A vámhatóságok világszerte azzal a problémával szembesülnek, hogy egyszerre kell a legális kereskedelmet elősegíteni és ellenőrző tevékenységükkel kiszűrni a jogsértéseket. Egyszerre kell megkönnyíteni a vámjogszabályokat tiszteletben tartó, jogkövető személyek és gazdasági társaságoknak az általuk szállított áruk akadálytalan nemzetközi áramlását. Ugyanakkor folyamatosan csökkenteniük kell a vámjogszabályok megsértését és fel kell lépni az ilyen magatartást tanúsítókkal szemben. Az árucsempészet felderítése, az ehhez kapcsolódó személyek, gazdasági társaságok azonosítása, a szükséges eljárási cselekmények lefolytatása azonban idő- és erőforrást igénylő feladatok, amelyeket ha nem a megfelelő személyekkel szemben fogatosítanak, akkor nem csak a vámhatóságok erőforrásaival kapcsolatban járnak el pazarló módon, hanem szükségtelenül akadályozzák a kereskedelmet is. A vámjogszabályokat sértő magatartások előfordulását tehát úgy kell csökkenteniük, hogy eközben a lehető legkisebb kárt okozzák annak a gazdaságnak, amelynek védelmére esküt tettek. A vámhatóságoknak úgy kell teljesíteni küldetésüket a bizalom és a biztonság elvének egyidejű érvényesítésével, hogy a rendelkezésre álló, elsősorban emberi erőforrások mennyiségét nem, vagy csak hosszútávon növelhetik, egy adott időpontban pedig a feladataik ellátásához rendelt erők és eszközök végesek.⁶ A vámhatárokon dolgozó vámtisztviselők (hazánkban: pénzügyőrök) jelentik Magyarország és az EU közös vámterületére eső valamennyi ország társadalmait fenyegető kockázatokkal szembeni fellépés első védelmi vonalát. Ez a védelmi rendszer a biztonságnak nem csak gazdasági, hanem más dimenzióit is fokozottan érinti, ami miatt kulcsfontosságú, hogy a szervezeti erőforrásokat minél hatékonyabban használják fel. A vámellenőrzéseknél nem feltétlenül csak a technikai eszközök alkalmazására kell gondolni, hanem arra is, hogy képzett szakértők lévén, jórészt emberek végzik a kockázatelemző munkát. Az emberi elemző-értékelő képesség, továbbá a nehezen gépesíthető asszociatív emberi tulajdonságok (t. i. a testbeszéd) hatékony fegyvernek bizonyulhatnak a bűnözés elleni küzdelemben.

1.1. A probléma felvetése

A kutatás egyik előfeltevése, hogy az utasforgalom vámellenőrzését végző vámtisztviselők felhasználják az utasok testbeszéd kommunikációs jeleit a kockázatok kezelésekor. Ezen belül arra a komplex döntéshozatalra gondolok, amikor eldől, hogy mely utasokat választják ki

⁵ WCO Customs Risk Management Compendium. Common part. Brussels, é. n. URL: <http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/topics/enforcement-and-compliance/activities-and-programmes/risk-management-and-intelligence/risk-management-compendium-common-part.pdf?la=en> (Letöltve: 2021. 10. 19.)

⁶ vö. CsABA Zágón: Experiences and spread of risk analysis in the law enforcement. In: Czene-Polgár Viktória – Zsámbokiné Ficskovszky Ágnes (szerk.) Innováció, elektronizáció, tudásmenedzsment: Tanulmánykötet. Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozat, Bp. pp. 47-57.

szigorított vámellenőrzésre, illetve teljes fizikai áruvizsgálatra (előbbi kifejezés a közúti határátkelőhelyeken végzett vámellenőrzések, míg utóbbi a repülőtéri utasforgalmi vámellenőrzés során használt szakkifejezés), és melyek esetében alkalmazzák a vámjogszabályok által biztosított egyszerűsített vámvizsgálat lehetőségeit. A dolgozatomban olyan kérdésekre keresem a választ, mint hogy mi az oka annak, hogy a vámhatóságok kockázatkezelést alkalmaznak. Továbbá milyen elveket követ és milyen mozzanatokból áll ez a kockázatkezelési folyamat, és mely pontokon lehet ide az utasok magatartását, mint kockázati indikátorokat becsatornázni, valamint kockázati tényezőként figyelembe venni? Van-e a kockázatkezelő tevékenységnek olyan jellemzője, amely által tudományosan is elfogadott módszerekkel, ezen belül mérésekkel is igazolható, hogy a kockázatkezelés növeli a szervezeti erőforrások felhasználási tevékenységét?

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy vajon a testbeszéd elemei kockázati indikátorként értelmezhetőek-e az utasforgalom vámellenőrzése során. Ennek kapcsán vizsgálom, hogy az itt felismerhető kockázati indikátorok figyelembevétele, helyes értékelése és az ezen alapuló racionális döntéshozatal a vámellenőrzés jellemzőire (így módszerére, összetettségére, irányultságára és részletességére) gyakorolt hatása a vámjogszabályt sértő magatartást tanúsító személyek azonosítását, a jogsértések megelőzését, felderítését és megszakítását szolgálja, illetve az ellenőrzés hatékonyságát növeli-e?

A dolgozat arra is keresi a választ, hogy milyen utasforgalmi kockázati profilok állíthatók fel, amelyek figyelembe vesznek testbeszéd indikátorokat? Ezek a profilok miként alkalmazhatók a szervezeti célok megvalósítása terén?

Végezetül a kutatás során igyekeztem azt is felmérni, hogy a Nemzeti Adó- és Vámhivatal (mint Magyarországon a nemzeti vámhatóság, röviden: NAV) személyi állományába tartozó, utasforgalom vámellenőrzését végző pénzügyőrök képességeinek fejlesztése speciálisan a testbeszéden alapuló utasforgalmi kockázatkezelés területén szükségessé teszi-e továbbképzések szervezését?

1.2. A kutatás módszertana

A téma megismerését először internetes forráskutatással kezdtem, ahol a testbeszéd rendészeti alkalmazásáról szóló cikkeket, tanulmányokat gyűjtöttem össze. Ezt követően a testbeszéd, illetve nonverbális kommunikáció hazai és nemzetközi szakértőinek könyvtári kutatását végeztem el, hogy a kommunikációelméleti alapokat elsajátítsam. A Rendészeti Magatartástudományi Tanszékről Dr. Molnár Katalin docens asszonnyal folytatott konzultáció

volt a segítségemre, illetve azok az ajánlott irodalmak, amelyek az Egyetemi Könyvtár és Levéltár állományában voltak megtalálhatók.

A testbeszéddel foglalkozó tudományos közlemények elemzését konzulensem segítségével a Scopus tudományos közlemények adatbázisa, valamint a SciVal tudománymetriai elemző eszköz felhasználásával végeztem el.

A kutatás során továbbá induktív módon, interjúkból származó adatok elemzését végeztem el. Emellett felhasználtam a szakmai gyakorlatok alkalmával szerzett személyes tapasztalataimat, illetve saját megfigyeléseimet. Felhasználtam továbbá előadás vázlatokat, prezentációkat, oktatási anyagokat, jegyzeteket – olyan tudományos szempontból is jórészt értékelhető forrásokat, amelyeket egyetemi tanulmányaim során kerültem kapcsolatba, illetve konzulensem ajánlott figyelmembe. Segítségemre volt a már összegyűjtött irodalmakban hivatkozott források áttekintése, így néhány forrást ún. hólabda módszerrel sikerült azonosítanom.

Ezekon kívül az Egyetemi Könyvtár és Levéltár állományában, illetve az általuk előfizetett könyvtári szolgáltatások körében fellelhető és a témámhoz kapcsolódó szakirodalmakat is találtam. A testbeszéd indikátorok utasforgalmi vámellenőrzésben betöltött szerepéről interjúkat készítettem a NAV olyan munkatársai körében, akik jelenlegi szakmai feladatukként, vagy korábban a repülőtéri utasforgalomban, illetve szárazföldi közúti határátkelőhelyeken vámellenőrzést végeznek. Az N=22 fős mintában szereplő pénzügyőröknek tematikusan tettem fel kérdéseket az utasforgalmi vámellenőrző munkájukkal kapcsolatban és a válaszaikat kiértékelve, ennek eredményét összevettem hasonló témájú nemzetközi kutatásokkal.

2. A TESTBESZÉD TUDOMÁNYMETRIAI VIZSGÁLATA

A tudománymetria több, mint ötven éve létező tudományos szakterület. Első képviselője Derek J. de Solla Price az 1963-ban megjelent *Little Science, Big Science* című kötetével mutatott rá a mérhetőség hasznosságára.⁷ A tudománymetria a tudományos és innovációs teljesítmény, a tudomány haladásának mérésével foglalkozik, a megjelent közlemények statisztikai módszerekkel történő elemzése segítségével. Az egyik legfontosabb kérdés, amire az eljárás válaszol, hogy az egyes közlemények, illetve a folyóiratok, amelyben a közlemények megjelennek, milyen befolyást gyakorolnak a tudományos gondolkodásra. Ennek, illetve más jellemzők mérhetősége érdekében a közleményekhez kapcsolódó metaadatokat (főként bibliográfiai adatokat) adatbázisba gyűjtik, majd ezeket elemzik. A tudományos teljesítmény indikátorokat tudományetikai és tudománypolitikai, valamint menedzsment célokra használják fel.⁸ A dolgozatban azért kapott helyet a kutatás homlokterében álló nem verbális, illetve testbeszéd kommunikáció tudománymetriai elemzése, mert fontos kiindulási pontnak tartottam a kutatásomat megelőző, és a témámmal, illetőleg ahhoz szorosan kapcsolódó kérdésekkel foglalkozó tudományos közleményeket áttekinteni.

2.1. A tudománymetriai elemzés módszere

Az elmúlt években a tudománymetriai vizsgálatok egyre nagyobb figyelmet kapnak világszerte, hiszen értékes információk nyerhetők így egy kérdés tudományos területekhez történő kapcsolódásáról, az elvégzett vizsgálatok megközelítéseiről, jellegéről, tendenciáiról, a fontosabb kutatóhelyekről, egyetemekről, ahol az adott kérdésekkel foglalkoztak, vagy a témát publikáló főbb tudományos fórumokról, a vezető kutatókról stb. A vizsgálati módszer elterjedésében kulcsszerepet játszott az Elsevier Kiadóvállalat által működtetett Scopus katalogizáló adatbázis 2004. évi elindítása,⁹ amely mára a tudományos közlemények egyik legnagyobb adatbázissá vált. Az adatbázisban megtalálhatók jórészt angol nyelvű publikációk, összesen több, mint 81 millió dokumentum. Ezek közt mintegy 75 millió tudományos közlemény, melyek közül 68 millió 1970 után keletkezett. Több, mint 9 millió konferencia tanulmány és 8,5 millió Open Access hozzáférésű. A mintegy 7000 kiadó által gondozott lektorált és mértékadó, magas presztizsű lapokban, periodikákban és szemlézett tanulmánykötetekben megjelent közlemények mintegy 25 000 aktív címszóval meghatározható

⁷ PRICE, Derek J. De Solla: *Little Science, Big Science*. Columbia University Press, New York, 1963. <https://doi.org/10.7312/pric91844>

⁸ SASVÁRI Péter – URBANOVICS Anna: *A tudományos publikálás alapjai*. Nemzeti Közszerződési Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar, Bp., 2019. p. 6. URL: <http://real.mtak.hu/id/eprint/101076> (Letöltés ideje: 2021. 09. 12.)

⁹ Uo.

témát dolgoznak fel. Az adatbázisban szerepel továbbá mintegy 740 tudományos könyvsorozat és 194 000 monográfia is.¹⁰ Természetesen nem csak ez az egy adatbázis létezik, de az egyetemi könyvtár által előfizetett adatbázisok közül a Scopus a globálisan megjelent tudományos közleményeket a legszélesebb körben tartalmazza. A valóság minél pontosabb megismeréséhez az addig ismeretlen adatokat tartalmazó halmazból minél nagyobb szeletet ismerünk meg, annál teljesebb képet kaphatunk. Ez is indokolja a Scopus mellett hozott döntést, mert nem csak a lehető legteljesebb, naponta frissülő adattárhoz történő hozzáférést biztosítja, hanem az Elsevier egy másik, kifejezetten tudományometriai elemzések elvégzésére létrehozott szolgáltatásával, a SciVal-lal is együttműködik, így kiválóan alkalmas a mérések elvégzésére.

2.2. A testbeszéd kutatásának tudományometriai jellemzői

A kutatás során a testbeszéd angol megfelelője, a „body language” szókapcsolat alapján válogattam ki az adatbázisban található közleményeket a Scopus adattárból, amelyhez a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár hálózatán keresztül 2021. 09. 07-én fértem hozzá. A kereső kifejezésre 2199 találat érkezett, ahol a közlemény címe, az absztrakt, vagy a közlemény címszavai megfeleltek ennek a lekérdezésnek. A találatokat ezt követően leszűkítettem úgy, hogy a legfrissebb találatok 2020. évben keletkezzenek.¹¹ Az így létrejött alapsokaság N=2086 elemet tartalmaz.

Megvizsgáltam a testbeszéddel, azaz az ember érzelmi állapotának leképezésével, észlelhető megjelenésével¹², mint a kommunikáció nonverbális jeleinek egyik fajtájával foglalkozó tudományos közleményeket. Egyszerűbb elemzések elvégzése¹³ során a kapott változók belső szerkezetét vizsgáltam, és megállapítottam, hogy az alapsokaságom 1970-ben keletkezett három közleménnyel indul: ezek a legrégebbi megfelelő találatok az adatbázisban. A másik szélsőérték értelemszerűen a 2020-as teljes év, amikor 185 közlemény keletkezett. A közlemények éves eloszlásában is itt található a legtöbb, míg a másik szélső érték az 1972-es év volt, amikor nem keletkezett a kulcsszavamnak megfelelő olyan közlemény, amely bekerült az adatbázisba.

¹⁰ 2021. 09. 18-án a Scopus weboldalán található adatok szerint

¹¹ A találatokat teljes évekre szűkítettem annak érdekében, hogy az utolsó töredékes év csonka adatai ne befolyásolják az elemzést. A legújabb közlemény sem 2020. 12. 31-e után keletkezett, tekintet nélkül arra, hogy mikor is adták azt hozzá az adatbázishoz.

¹² PEASE, Barbara – PEASE, Allan: A testbeszéd enciklopédiája. Park. Bp. 2006, p. 16.

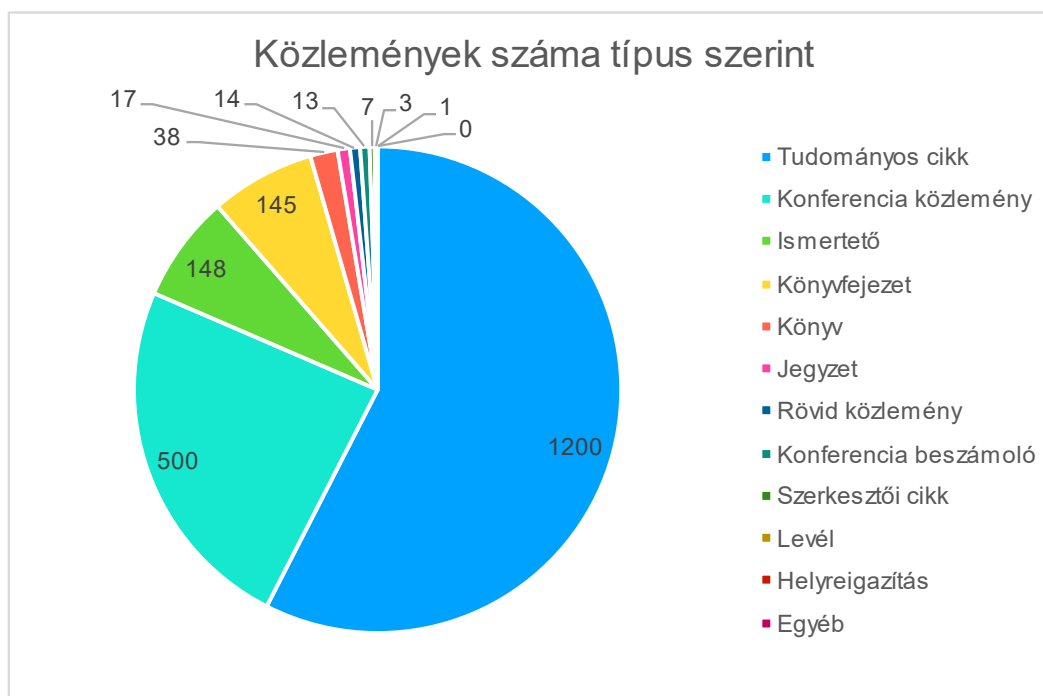
¹³ vö. Héra Gábor – Ligeti György: Módszertan a társadalmi jelenségek kutatására. Osiris, Bp., 2014. pp. 266-281.

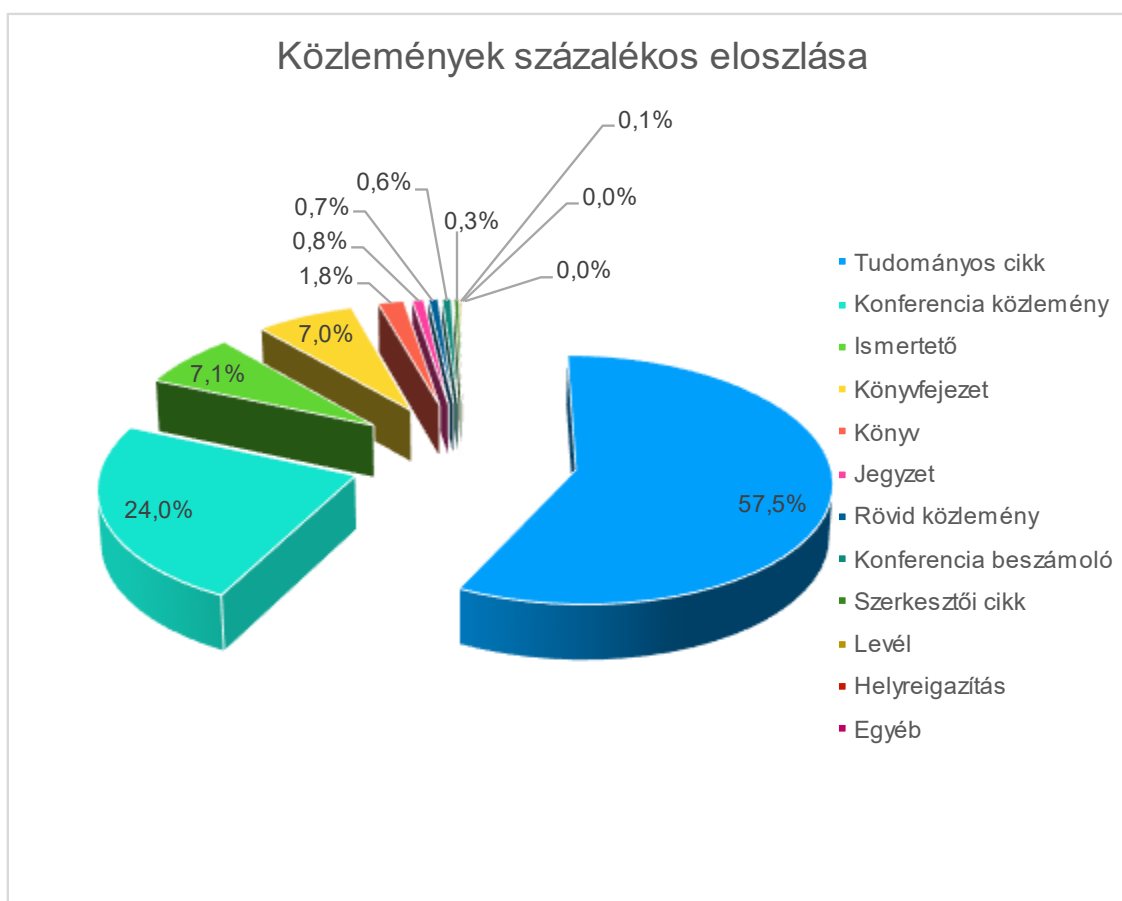
1. ábra: Testbeszéddel foglalkozó tudományos közlemények száma évenként 1971-2020 között (Adatok forrása: Scopus adatbázis 1971-2020))

A közlemények időbeli eloszlását tovább vizsgálva megállapítható, hogy azok a 2000-es évtől kezdődően ugrásszerű növekedésnek indultak, és napjainkra is népszerű kutatási témát adnak az ezzel foglalkozó tudományos közösségnek. Jól mutatja ezt, hogy a 2012-es évtől kezdve napjainkig átlagosan száz és kettőszáz közé eső publikáció jelent meg évente (1. ábra), és az emelkedés üteme tovább gyorsul.

A közlemények több, mint felét a tudományos cikkek teszik ki (57,5%), ezekből pontosan 1200 darab van, míg a második legtöbb számosságú publikációs forma konferencia közlemény formájában jelent meg (24%), összesen 500 darab (2. és 3. ábra). E kettő műfaj jellemzően elsődleges formái a tudományos diskurzusnak.

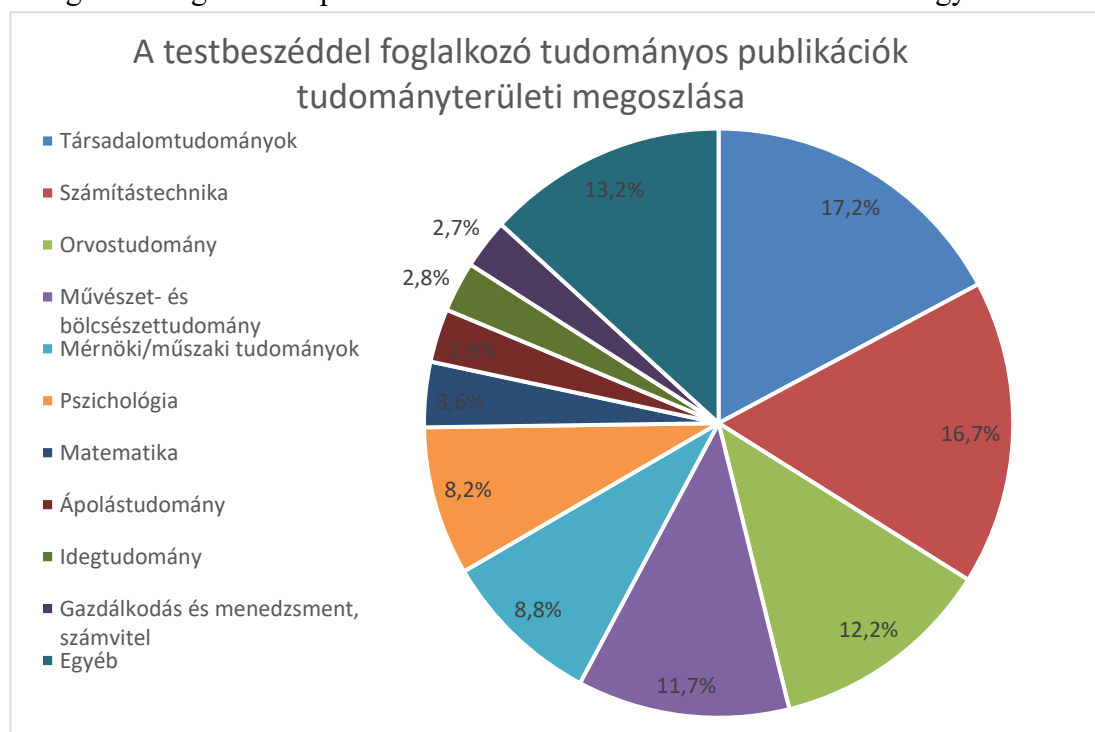

2. ábra: A testbeszéddel foglalkozó tudományos közlemények száma típusaik szerint (Adatok forrása: Scopus adatbázis 1971-2020)

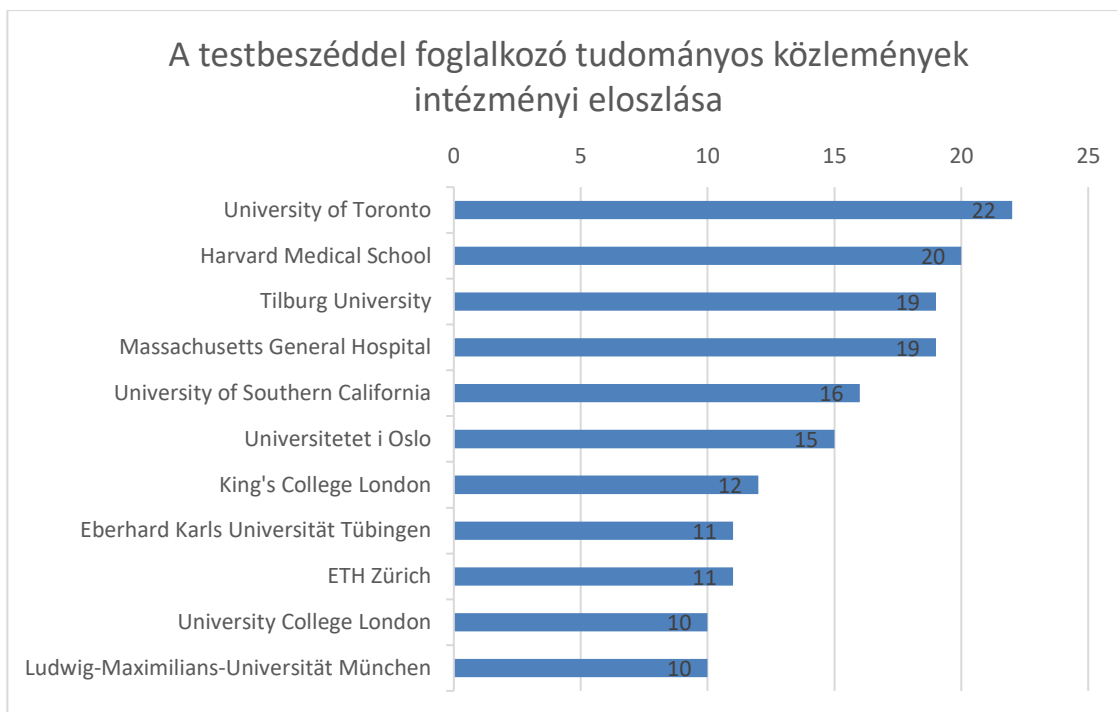

3. ábra: A testbeszéddel foglalkozó tudományos közlemények típusainak százalékos eloszlása (Adatok forrása: Scopus adatbázis 1971-2020)

A 4. ábrán látható a testbeszéddel foglalkozó tudományos publikációk tudományterületi megoszlása, ami fontos kérdéseket válaszol meg. Jól mutatja az ábra, hogy a testbeszéd értelmezése, vizsgálata és felhasználása több tudományághoz vezet el, és nem ritkán több különálló terület együttes érdeklődését váltja ki. A probléma értelmezésére és kutatására tehát jellemző a multidiszciplinaritás. De melyek a súlyponti területei a tudománynak, amelyek keretei között a kérdéses kutatások zajlottak? Az elmúlt években legnagyobb számban a társadalomtudományok (17,2%), ezt követően pedig a számítástechnika (16,7%) képviselte a legnagyobb részarányt. Szintén jelentős az orvostudományhoz (12,2%), és művészet- és bölcsészettudományokhoz (11,7%) kapcsolódó közlemények aránya (4. ábra). Talán első látásra meglepően hangozhat a számítástechnika és a matematika ilyen nagy aránya a tudományterületeket tekintve, ám erre a magyarázat az elmúlt években dinamikusan fejlődő mesterséges intelligencia alapú (elsősorban a mikroarckifejezéseken alapuló) viselkedéselemző rendszerek kutatása. Szintén ezt támasztja alá az 5. ábra, mely megmutatja az elmúlt tíz év cikkeinek kulcsszávaiból készített szófelhőt. Ebből kitűnik a gesztusok („Gesture”) jelentős szerepe, de emellett jelentős az érzelmek („Emotion”), arckifejezések („Facial expression”) és a robotokkal („Robot”) való kapcsolat is, utóbbi az előbbieken is írt számítástechnika és a mesterséges intelligencia alapú érzelemfelismerő szoftverek kísérleteivel magyarázható.

4. ábra: A testbeszéddel foglalkozó tudományos közlemények tudományterületi megoszlása (Adatok forrása: Scopus adatbázis 1971-2020)

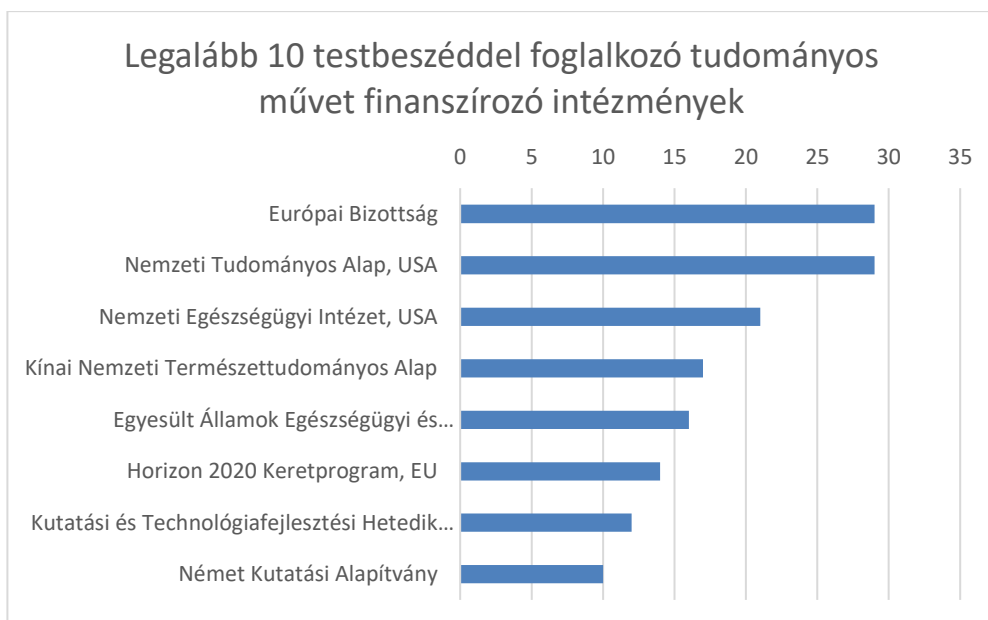
7. ábra: A testbeszéddel foglalkozó tudományos közlemények intézményi eloszlása (Adatok forrása: Scopus adatbázis 1971-2020)

A 7. ábra mutatja, hogy a Scopus adatbázisában megtalálható testbeszéddel foglalkozó tudományos közlemények mely (főként egyetemi) intézményekhez köthetők. A legtöbb ilyen témájú dokumentum a kanadai University of Torontohoz fűződik, 22 darab. Nem sokkal mögötte az Amerikai Egyesült Államokbeli (USA) Harvard Medical School Bostonban, 20 darab publikációval. Ami kitűnik, hogy a legalább tíz testbeszéddel foglalkozó közleménnyel bíró intézmények között három további amerikai is található. Így nem meglepő a következő, 8. ábra tartalma sem, amely megmutatja a tíz legtöbb testbeszéddel foglalkozó tudományos publikációval rendelkező országot megjelenés szerint (8. ábra). A legtöbb írás az USA-ban jelent meg, egészen pontosan 500 darab a mintegy ötven év alatt. Őket követi az Egyesült Királyság a maga 222 publikációjával a testbeszéddel kapcsolatosan. A „dobogó” harmadik fokán pedig Németország áll 131 közleménnyel. Az őket követő országok között mondhatni parányi eltérések vannak a testbeszéddel foglalkozó írásaik számában. Magyarország sajnos ebben a versenyben nincs az élmezőny, de még a középmezőny közelében sem.

8. ábra: A tíz legtöbb testbeszéddel foglalkozó tudományos közleménnyel rendelkező ország megjelenés szerint 1971-2020 között (Adatok forrása: Scopus adatbázis 1971-2020)

A fentiek után nem meglepő a 9. ábra adattartalma: a legalább tíz testbeszéddel foglalkozó tudományos közlemény elkészítését finanszírozó intézmény, illetve keretprogram között bár több EU-s program észrevehető, ám az USA-beli intézmények által támogatott publikációk száma összességében több. A diagramon továbbá kínai és német kutatási alapok is képviseltetik magukat.

9. ábra: A legalább tíz testbeszéddel foglalkozó tudományos közleményt finanszírozó intézmények listája (Adatok forrása: Scopus adatbázis 1971-2020)

Végezetül a Scopus adatbázisából lekért **N=2086** találatot beolvastam a SciVal elemzőrendszerbe. A beolvasás során 189 rekordnál hiba keletkezett, mert nem találta meg az elemző eszköz a publikáció rehardjához (publication ID) tartozó metaadatokat.

A SciVal elemzés így **N=1897** rekordra terjedt ki. A SciVal segítségével kiválogattam az elmúlt 9 évben az öt legtöbb testbeszéddel foglalkozó publikációt tartalmazó folyóiratot a Scopus rendszeréből. Az 1. táblázatban található eredmények azt mutatják, hogy többségben vannak a számítástechnikai tematikájú szakfolyóiratok, a legtöbb közleményt a Lecture Notes in Computer Science folyóirat jelentette meg, 2020 év végéig 41-et.

Scopus források	Művek száma
Lecture Notes in Computer Science	41
ACM International Conference Proceeding Series	22
PLoS ONE	16
Frontiers in Psychology	13
Communications in Computer and Information Science	12

1. táblázat: Az öt legtöbb testbeszéddel foglalkozó tudományos közleményt tartalmazó Scopus forrás (Adatok forrása: SciVal adatbázis 2011-2020)

A nem verbális kommunikációval azonban már az ókori filozófusok is foglalkoztak, amikor felvetették, hogy az emberi mozdulatokból és mimikából következtetni lehet az egyén természetére, tulajdonságaira. A görög filozófiában Theokrasztosz jellemтана épült a mimika és a gesztusok sajátosságaira. A középkorban ezeket az elméleteket a *fiziognómia* vitte tovább. A XVIII-XIX. században a különféle fiziognómiai elméletek láttak napvilágot, melyek egy része a karakterelméletekhez sorolható volt. E két elmélet jól tükrözte a korban kialakult emberképet, mely ún. statikus individuális volt, vagyis a korabeli tudomány az embert merev pszichológiai szerkezetként fogta fel, mely soha nem változik.¹⁴

A fiziognómia és a karaktertan még magyarázó jellegű, kész tételeket fogalmazott meg, ám ezek magyarázata tisztázatlan eredetűek, inkább kijelentésszerűek voltak, és a tekintélyelv alapján fogadták el. Ha valaki nem értett vele egyet, helyette újat alkothatott, és azt szintén kijelentéssel tekintette valósnak, mivel ekkor még az empíria, az elmélet tapasztalati ellenőrzése még nem jelent meg a tudományokban, és a természettudományokban is csak kezdetleges volt.¹⁵ Az empirikus kutatások megjelenésével, körülbelül a XVIII. század végén összefoglalták mindazon ismereteket, amelyek az érzelmeket és indulatokat kísérő

¹⁴ BUDA Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Animula, Bp., 1994. pp. 18-19. <https://mek.oszk.hu/02000/02009/#>

¹⁵ Uo.

arckifejezésekre és testtartásokra vonatkoztak. A mindennapi megfigyelések révén ismert volt, hogy az érzelmek tükröződnek az ember arcán és mozdulatain szinte öntudatlanul, mivel nagyon nehéz az érzelmi kifejezéseket elfojtani. A részletes vizsgálatok iránti igény akkor merült fel, amikor az ismert jeleket pontosan akarták leírni.¹⁶ 1840-ben úttörőként Guillaume Duchenne francia orvos az arckifejezések fiziológiáját kezdte kutatni. Megfigyelései nyomán ő írta le először a hamis és őszinte mosoly közti különbséget. A hamis mosoly tudatosan kifejezett, kizárólag a száj izmainak oldalirányba való széthúzásával létrehozható, míg az őszinte mosoly, melyet emiatt szokás „Duchenne-mosolynak” hívni, a szájizmokon kívül a szemet mozgató izmok bevonásával jelenik meg. Annak ellenére, hogy Duchenne még csak az arckifejezések anatómiájával foglalkozott, a mögötte álló érzelmi töltöttséggel nem, munkássága e két terület összekapcsolásában jelentősnek tekintendő.¹⁷

Harminc évvel később, 1872-ben jelent meg Charles Darwinnak a kommunikációelmélet szempontjából alapműnek számító *Az érzelmek kifejezése az embernél és állatoknál* című műve, melyhez felhasználta Duchenne fotódokumentációit, tisztelete jeléül.¹⁸ Darwin empirikus kutatás révén vizsgálta, milyen érzelmeket fejeznek ki az arcok, továbbá honnan is erednek ezek.¹⁹ Könyvében megpróbálta következetesen alátámasztani azt a megfigyelést, miszerint a magasabb rendű állatok viselkedésében hasonló érzelmi és indulati reakciók észlelhetők, mint az embereknél, és ezek szintúgy a testtartásból és az arcról vehetők észre. Megfigyelte, hogy a magasabb rendű állatok is nagyjából hasonló helyzetekben mutatják egy-egy érzelemfajta, így például a félelem vagy öröm jeleit, mint az ember.²⁰ Az emberi arckifejezéseket így az állatvilág jelzéseihez kapcsolta, például az állati vicsorgásból következtetett az emberi mosoly kialakulására, ezekben a megfigyelésekben pedig Darwin saját olvasatában az evolúció egyik bizonyítékát látta.^{21 22} Kutatásának további jelentőségei, hogy vannak mindenki által, s minden kultúra által felismert és ugyanazon módon beazonosított arckifejezések, továbbá, hogy előfordulnak olyanok is, amelyeket viszont még azonos kultúrán belül sem tudnak azonosan értelmezni, illetve tévesen észlelni. Darwin még nyolc egyetemes alapérzelmet állapított meg, ám Paul Ekman és Wallace V. Friesen későbbi, az 1960-as években új-guineai bennszülöttek

¹⁶ BUDA: i. m. 1994, pp. 18-19.

¹⁷ MEYER, Pamela: Verj át, ha tudsz! 21. Század, Bp., 2015. pp. 83-84.

¹⁸ Uo.

¹⁹ ZSOLT Péter: Kommunikáció-elméletek diszciplínái. EU-Synergion, Vác, 2006. p. 147.

²⁰ BUDA: i. m. 1994, pp. 18-19.

²¹ ZSOLT: i. m. 2006. p. 147.

²² BUDA: i. m. 1994, pp. 18-19.

között készített kutatása hatra csökkentette ezeket. Az így azonosított hat kategória az öröm, a harag, a meglepetés, a félelem, az undor és a szomorúság lettek.²³

Darwint követően sokan vizsgálták az érzelemkifejezés jelenségeit, létrejöttek például az ún. Rudolf-féle képek. Ezek egy festőművész önarcképei voltak, amelyeket különböző, akaratlagosan felidézett érzelmi szituációkban ábrázolt. A különféle vizsgálatok eleinte leíró jellegűek voltak, később a kutatás két irányban fejlődött tovább. Az egyik az expressziók, illetve az érzelmek neurofiziológiai mechanizmusaival foglalkozott, míg a másik terület az érzelemfelismerésre irányuló vizsgálatok voltak. Ez utóbbiak leginkább az Egyesült Államokban terjedtek el.²⁴

Allport és Vernon 1933-ban megjelent könyvükben sok ilyen vizsgálatot gyűjtöttek össze, illetve saját kutatásaikat is hozzáfűzték. Ezekből a vizsgálatokból megállapítható volt, hogy az emberek többsége képes eléggé megbízhatóan és pontosan más emberek érzelmeinek észlelésére és minősítésére az arckifejezések alapján. Allport és Vernon egy kutatásukban azt találták, hogy az emberek a hangból is képesek egészen jó leírásokat adni egy másik ember érzelmeiről, így ezután a vokális expressziót is azok közé a jelzések közé sorolták, amelyből következtetni lehet egy személy érzelmeire, belső állapotára.²⁵

Az ilyen kutatások a modern kommunikációs elméletek megjelenéséig többnyire érdekességszámba mentek, gyakorlati alkalmazásukra kevésbé került sor, ám olyan kezdeményezések születtek ezekből a megfigyelésekből, mint a „hazugságvizsgáló” készülék, a poligráf.²⁶

A témával a XX. században kezdtek el mélyrehatóbban foglalkozni, a kutatók közül kiemelendő Paul Ekman és Wallace V. Friesen neve, akik a mimika, az arckifejezések, illetve a nem verbális kommunikáció terén végeztek részletes vizsgálatokat. Ezek során észrevették, hogy a nonverbális üzenetek akaratlan jellegükből adódóan gyakran „kiadják” a beszélőt, azaz az elleplezni szándékolt belső érzéseiket, és így a hazugságot is. Különösképpen a perifériás jelzéseknek, mint a karok és lábak mozgásának van nagy jelentősége ebben a tekintetben.^{27 28}

²³ ZSOLT: i. m. 2006. p. 147.

²⁴ BUDA: i. m. 1994. pp. 18-19.

²⁵ BUDA: i. m. 1994. pp. 18-19.

²⁶ Uo.

²⁷ FORGÁCS: i. m. 1997, pp. 156-157.

²⁸ EKMAN, Paul – FRIESEN, Wallace V.: Detecting deception from the body or face. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29. 1974/3. pp. 288-298. <https://doi.org/10.1037/h0036006>

Azóta Ekmannek számtalan írása jelent meg, leggyakrabban a mikrogesztusok, mikroarckifejezések kapcsán szokták említeni nevét és munkásságát.

A testbeszéd, illetve a nonverbális kommunikáció kutatói közül Ray Birdwhistell és a kinezikát kell még megemlíteni. A kinezika az emberi kommunikáció dinamikus jelzéseivel, mozgások megnyilvánulásaival foglalkozva azt vizsgálja, hogy azoknak milyen kommunikációs jelentésük van.²⁹ Amikor a testbeszédet figyeljük, tulajdonképpen mi is ezeket az apró jelzéseket, jelentéseket kutatjuk. Manapság az egyik legismertebb szerző, aki a nem verbális kommunikációval, és annak gyakorlati jelentőségével foglalkozik, az az Allan Pease, akinek több könyve is megjelent, közérthetően összefoglalva a testbeszédéről keletkezett tudásanyagot.³⁰

3. A METAKOMMUNIKÁCIÓS JELEK

Az emberi kommunikáció sajátossága, hogy több csatornát is igénybe veszünk a közlési folyamat során. Fontos azonban megjegyezni, hogy az egyes csatornák egymástól csak vizsgálati célból különíthetők el, a valós hétköznapi, személyes interakciókban általában minden csatorna együttesen jelen van, ez alól csak a közvetett szituációk kivételek.³¹

A szóbeli üzenetek a közvetlen kommunikációnak csak csekély részét alkotják. Albert Mehrabian szerint „a teljes közlésrendszernek mintegy 7 százaléka verbális (kizárólag szóbeli), 38 százaléka vokális (beleértve a hangszínt, a hanghordozást és a nem beszédhangokat), 55 százaléka pedig nem verbális.”³² Ray Birdwhistell professzor is hasonlóan találta a verbális/nonverbális közlés arányát az emberek között, ő ezt 35/65%-ban határozta meg.³³ A kimondott szavakat és mondatokat általában nonverbális csatornák sokszínű jelzései kísérik. Ezek megerősítik, módosítják vagy akár helyettesíti a verbális üzenetet.³⁴ Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül a témánk szempontjából legfontosabb nem verbális jeleket mutatom be, amelyek árulkodóak lehetnek a kommunikációs partnerünk belső feszültségét, esetleg hazugságát illetően.

²⁹ BUDA: i. m. 1994, pp. 56-75.

³⁰ Lásd erről PEASE, Allan – PEASE, Barbara: A testbeszéd enciklopédiája. Park, Bp. 2006.

³¹ BUDA: i. m. 1994, pp. 56-75.

³² PEASE, Allan: Testbeszéd. Park, Bp., p. 10.

³³ Uo.

³⁴ FORGÁCS: i. m. 1997, pp. 155-160.

3.1. Mimika

A mimika alatt azokat az érzelmi-indulati-hangulati jelzéseket kell érteni, amelyeket az arc mutat.³⁵ Ezeket a jelzéseket a szem és a száj körüli izmok finom mozgásai adják, melyek részben tudatos kontroll alatt állnak, részben akaratlanul jelennek meg.³⁶ A más emberek érzéseinek a mimikájukból való megismerése régóta közismert lehetőség. Partnerünk arcát figyelve az interakció során rögtön feltűnik annak bármilyen változása, ezen reakciókat észlelve pedig módosítjuk a mondandónkat.³⁷ Emiatt számos kultúrában a mimikát tudatosan visszafogják, illetve több olyan szituáció is létezik, ahol előnyös lehet semleges arcot mutatni („pókerarcot vágni”).³⁸

A régi vizsgálatok még az egyes érzelm kifejezéseket tükröző arcokról készült fényképek segítségével zajlottak, s ez alapján vizsgálták a helyes felismeréseket. Később felmerült, hogy ezek a pillanatfelvételek nem egészen alkalmasak az érzelmek felismerésének vizsgálatára, hiszen a való életben, valós szituációkban a másik ember arcát nemcsak egy pillanatban, hanem hosszabb ideig látjuk, de az arc nem marad mozdulatlan, helyette szinte másodpercenként változik a helyzettől vagy a közléstől függően. Ezt követően filmek, mozgóképek alapján vizsgálták az emberi arcot.³⁹ Manapság a modern technológiáknak köszönhetően lehetőség van egészen finom átmenetek ábrázolására az egyes alapérzelmek között. Egy ilyen átmeneti képnek az összehasonlítása a vizsgálat alá vont személy kijelentései során mutatott mimikájával egy, a hagyományos módszereknél jobb hazugságvizsgálati módszert eredményezhet.⁴⁰

3.2. Tekintet

A szemkontaktus az egyik leggyakoribb és legerőteljesebb nonverbális jelzés a kommunikáció során. Ahogy mondani szokták, „a szem a lélek tükre”, ez pedig onnan ered, hogy még ma is komoly jelentőséget tulajdonítanak a tekintetnek a belső információk és érzelmek felfedése szempontjából.⁴¹ A tekinteten keresztül zajló kommunikáció többnyire öntudatlan, bár bizonyos helyzetekben szimbólum szerepe is van (például, ha valamit hosszabb ideig, mereven nézünk).⁴² Általában az érdeklődést fejezi ki, és az izgalom növekedését, illetve különféle benyomásokat kelthet a partnerben, a pontos jelentés az egyes szituációkban eltérő lehet.⁴³

³⁵ ZSOLT Péter: i.m. pp. 63-101.

³⁶ BUDA: i. m. 1994, pp. 56-75.

³⁷ MOLNÁR Katalin: Kommunikáció a rendvédelmi munkában. Rejtjel, Bp., 2001. pp. 55-56.

³⁸ BUDA: i. m. 1994, pp. 56-75.

³⁹ UO.

⁴⁰ ZSOLT: i. m. pp. 63-101.

⁴¹ FORGÁCS: i. m. 1997, pp. 173-176.

⁴² BUDA: i. m. 1994, pp. 56-75.

⁴³ FORGÁCS: i. m. 1997, pp. 173-176.

A hétköznapi kommunikációs helyzetekben nehéz elkülöníteni egymástól a mimikát és a tekintetet. A tekintet a mimika szerves része, mint például a pupilla, mely heves érzelmek hatására kitágul, ezzel ijedtséget vagy meglepetést kifejezve.⁴⁴ Egy kihallgatásnál, vagy bármely olyan helyzetben, ahol valakinek a leleplezésére van szükség, kulcsfontosságú lehet a mimika és a tekintet által továbbított érzelmek értelmezésében, az így szerzett információk között való könnyebb eligazodásban a nem verbális csatornák minél jobb ismerete.⁴⁵

3.3. Vokális kommunikáció

A vokális kommunikációban megkülönböztethetők a *prozódikus* jelzések, mint a hangsúly, szünet, hanglejtés, illetve a *paralingvisztika*, vagyis a hangminőség, -tónus, -magasság. Ez utóbbiakból inkább a személyiségre lehet következtetni. A vokális jelzések mindkét fajtája lehet tudatos és tudattalan is (például egy hirtelen ért sérelem vagy harag miatt felcsattan valaki).⁴⁶ A hang jól tükrözi az egyénben meglévő belső feszültséget, izgalmat. Ennek indikátora lehet az elszólás, a hosszú szünetek hagyása, hibás szórend, ismétlés, kihagyás vagy befejezés nélküli mondat.⁴⁷

3.4. Gesztusok

A nem verbális kommunikációnak látványos, feltűnő része a gesztikuláció, amely tágabb értelemben a fej, a kéz, az egész kar, továbbá a vállöv mozgásait jelenti.⁴⁸ Ezek a testrészek a közvetlen interakciókban általában mozgásban vannak, s jelentést hordoznak. Ezeknek egy része tudatos, ilyenkor a jelzés természetéről és jelentéséről mind a közlő, mind a befogadó tudomással bír. Másik része bár öntudatlan, de az interakció során a partner számára ez is olyan jelentés, melyet észlel s reagál rá.⁴⁹

A fej mozgásai többnyire egyetértést vagy tagadást, de elszomorodást is kifejezhetnek. A kezek felhívásra, elutasításra, tiltakozásra vagy fenyegetésre is utalhatnak.⁵⁰

Különbséget kell tenni azonban aszerint, hogy egy jelzés a gesztikuláció része, vagy ún. emblémának minősül, mivel mindkét kifejezés kézmozdulatokat jelöl, használatuk azonban különböző. A gesztusok inkább ösztönös, a szóbeli közlést, illetve más nonverbális jelzést kísérő kézmozdulatok, melyekhez nem köthetők egyértelmű, egyetemes jelentések. Ezzel

⁴⁴ BUDA: i. m. 1994, pp. 56-75.

⁴⁵ MOLNÁR: i. m. 2001, pp. 55-56.

⁴⁶ ZSOLT: i. m. pp. 63-101.

⁴⁷ BUDA: i. m. 1994, pp. 56-75.

⁴⁸ MOLNÁR: i. m. 2001, pp. 57-58.

⁴⁹ BUDA: i. m. 1994, pp. 56-75.

⁵⁰ Uo.

szemben az emblémák egy közösség által tudatosan, szándékosan alkalmazott, egyértelmű jelentéssel bíró jelek, mint például a stoppolás vagy a győzelem („V”) jele.⁵¹

A gesztusok árulkodó zavarjeleket mutatnak, emiatt fontos szempontjai a személyészlelésnek. Ekman és Friesen bemutatták, hogy érdemes a végtagok mozgását figyelni, ha a hazugságot észlelni akarjuk, mivel nagyon érzékenyen mutatják ki a feszültséget. Ez különféle nem tudatos kézmozgásokban jelenik meg: kézremegés, apró ismétlődő mozdulatok, az arc vagy más testrész megfogása („manipulátorok”). Fontos jelzések lehetnek az előbbieket olyan kiélezett szituációkban, mint egy kihallgatás vagy egy irányított beszélgetés, nyilatkoztatás.⁵²

3.5. Testtartás (poszturális kommunikáció) és térközsabályozás

A testtartás dinamikus nem verbális csatorna, mely viszonyt, álláspontot, egyéni értékelést fejez ki. Jó részük tudattalanul közvetít üzenetet, bár sok esetben a testtartást különböző normák szabják meg különböző élethelyzetekben. Érdekes megfigyelni az ún. tükörjelenséget a pozitúrák kapcsán, amikor barátok vagy szerelmesek a kommunikációs helyzetben, jóllehet akaratlanul, de felveszik egymás testtartását, „leutánozzák a partnerüket”, így kifejezve az egymáshoz való szoros kapcsolódást.⁵³

Hétköznapi megfigyelések és tudományos kutatások azt mutatják, hogy az interakciós helyzetben felvett távolságnak kommunikációs üzenete van, ily módon kifejezi a partnerek egymáshoz fűződő viszonyát.⁵⁴ A szokásos távolság továbbá kultúránkként eltérő és ezeken a kereteken belül lehet csak értelmezni a bizalmi kapcsolatot jelentő közelséget, vagy épp ellenkezőjét, a távolság tartását.

3.6. Kulturális szignálok

A kulturális jelzések megítélése nem egyöntetű: egyesek szerint a nonverbális kommunikációhoz tartoznak, míg mások külön, harmadlagos kommunikációs csatornának tekintik. Függetlenül attól, hogy melyik elméletet támogatjuk, ebben a körben beszélhetünk a test fizikai adottságairól, külleméről, a megjelenésről, hajviseletről, tetoválásokról, az öltözködési stílusról, illetve különböző tárgyak, ún. státuszszimbólumok viseléséről (ékszerek, használati tárgyak). Ezeknek mind kommunikációs szerepük van, amellyel az egyén saját személyiségét, jellemzőit, vagy szubkultúrához tartozását mutatja a nyilvánosság felé. Igaz, ez a történelem folyamán nem mindig volt így, korábban (de az iszlám kultúrában még ma is) komoly szabályok vonatkoztak a férfiak és nők öltözködési, hajviseleti szokásaira, melyek

⁵¹ MOLNÁR: i. m. 2001, pp. 57-58.

⁵² BUDA: i. m. 1994, pp. 56-75.

⁵³ Uo.

⁵⁴ MOLNÁR: i. m. 2001. p. 61.

inkább a társadalmi réteghez való tartozást hivatottak megjeleníteni.⁵⁵ A kulturális szignáloknak vámellenőrzés során akkor lehet jelentőségük, ha az utas utazási céljával, vagy előadott történetével nincsenek összhangban. Ez megalapozhatja egy részletesebb vizsgálat lefolytatását.

Ebben a fejezetben bemutattam, hogy a testbeszéd alatt pontosan mely jelzéseket értjük, és hogy ezzel az idők során milyen formában foglalkoztak a tudományos életben. Látható, hogy a testbeszéd észlelése és alkalmazása a mai napig „divatosnak” számít, és a mesterséges intelligencia fejlődésével újabb és újabb lehetőségek nyílnak a tudomány és az emberek előtt, hogy jobban megismerjék magukat és viselkedésüket. Mivel a nem verbális kommunikáció öntudatlan jellege segíthet a hazugságok leleplezésében, ezért hatékony fegyver lehet a megfelelő tapasztalattal rendelkező pénzügyőrök esetében a vámellenőrzésre kiválasztás, illetve az ellenőrzés alatt lefolytatott irányított beszélgetés során. A következő fejezetekben azt vizsgálom, hogyan zajlik a kockázatelemzés és a vámellenőrzés a repülőtéri utasforgalom, illetve közúti határátkelőhelyek személyforgalmának ellenőrzése során.

⁵⁵ BUDA: i. m. 1994, pp. 56-75.

4. KOCKÁZATELEMZÉS ÉS -KEZELÉS

Ebben a fejezetben a kockázatelemzésnek és -kezelésnek az általános elméletét mutatom be, ezt követően pedig a vámigazgatások specifikus kockázataival, illetve a kockázatelemzésnek a vámhatóságok szempontjából való jelentőségét mutatom be. Elsőként azonban ahhoz, hogy átlássuk ezt a témakört, fontosnak tartom olyan alapfogalmak ismertetését, mint hogy mit nevezünk kockázatnak, illetve milyen módszereket alkalmaznak a kockázatelemzések során, és mi a különbség a kockázatok elemzése és kezelése között.

4.1. Általános ismertetés

Minden szakterület rendelkezik sajátosan megalkotott definícióval, ami azonban közös, hogy *kockázat* alatt a legtöbb szakirodalom egy véletlen esemény bekövetkezését érti, amely, ha bekövetkezik, valamilyen negatív hatást, kárt okoz.⁵⁶ A Hadtudományi Lexikon szerint „a kockázat valamely kedvezőtlen esemény bekövetkezési valószínűségének és a következmény súlyosságának együttes mértékét jelenti.”⁵⁷ A Rendészettudományi Szaklexikon kétfajta megfogalmazást tartalmaz a kockázat szócikkhez általános értelemben: „(1) új szükségletet, kárt, veszteséget, hátrányt, nemkívánatos állapotot okozó, véletlen, egyedileg nem látható és nem kívánt jövőbeni esemény lehetősége. (2) Bizonytalan bekövetkezésű negatív hatású következmény.”⁵⁸

„A kockázatelemzés egy módszer olyan tényezők azonosítására, amely veszélyezteti a szervezet céljainak elérését. A módszer segít meghatározni megelőző intézkedéseket az esemény bekövetkezési valószínűségének csökkentésére és a lehetséges ellenintézkedéseket, hogy sikeresen kezeljék/korlátozzák a károk kifejlődését.”⁵⁹ A kockázatelemzés célja tehát, hogy olyan információt és elemzést adjon (a döntéshozók számára), mely megkönnyíti, és ezáltal lehetővé teszi a döntéshozatalt arról, hogy hogyan csökkentsék, enyhítsék a kockázatokat, amikor az erőforrások és a képességek/kapacitások korlátozottak. Ugyan egy kockázat teljes megsemmisítése sosem lehetséges, a kockázatelemzéssel, és ezáltal az információkon alapuló döntésekkel csökkenteni lehet a legnagyobb szakadékokat a kockázatok és a szervezetek képességei között.⁶⁰

⁵⁶ CSABA Zágón: Kockázatkezelés a rendvédelem területén. Publikálatlan kézirat. 2020. p. 26.

⁵⁷ SZABÓ József (szerk.): Hadtudományi Lexikon I-II., Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, 1995. szócikk: kockázat, p. 706.

⁵⁸ BODA József (szerk.): Rendészettudományi Szaklexikon. Dialóg Campus. Bp., 2019., szócikk: kockázat, p. 325.

⁵⁹ PELTIER, Thomas R.: Information Security Risk Analysis. Második kiadás. CRC Press. 2005. p. 8.

⁶⁰ Common Integrated Risk Analysis Model version 2.0. European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union (FRONTEX). Varsó, 2012. p. 12.

Terje Aven szerint a kockázatelemzés három fő kategóriába sorolható: egyszerűsített, szabvány és modell alapú kockázatelemzés. Az egyszerűsített módszer minőségi adatokat vizsgál informális eljárás alapján. E típus célja a kockázati (tér)kép létrehozatala. Az így, tipikusan csoportos „brainstorming” (ötletbörze) útján megbecsült kockázatok három csoportba sorolják: lehet alacsony, közepes és magas kockázat. Ez a típus azért egyszerűsített, mert nem alkalmaznak meghatározott kockázatelemzési módszereket. A szabvány kockázatelemzés ellenkezőleg, minőségi és mennyiségi dolgokat vizsgál formalizált módszerek felhasználásával (pl. kockázati mátrix). A modell alapú kockázatelemzés pedig főként mennyiségi adatok alapján, speciális módszerekkel mérve pontosan meghatározza a kockázat értékét.⁶¹

Kockázatkezelés (risk management) alatt egy bizonytalan esemény bekövetkezési lehetőségeinek azonosítását, felügyelet alatt tartását, illetve a hatásainak csökkentése érdekében tett intézkedések összességét kell érteni.⁶² A kockázatkezelés fogalma vonatkozik minden olyan tevékenységre, körülményre és eseményre, amely befolyással bír a szervezetre, illetve a szervezeti célok elérését célzó képességekre. A sikeres kockázatkezelés megvalósításához a szervezet részéről fontos a kockázatkezelési kultúra kommunikációja, képzése és fejlesztése. Ezzel elérhető, hogy fokozódjon a kompetencia, a megértés és a motiváció szintje a kockázatkezelés iránt.⁶³ A cél minden esetben a szervezeti célok és értékek megteremtése és védelme, mivel a kockázatok ezekre bírnak hatással. Ezért lényeges a kockázatok felismerése, elemzése és kezelése, mely minden szervezet/szakterület számára fontos dolog. A kockázatkezelés alapelvei többek között az egységesség (azaz a kockázatkezelés egységes része minden szervezeti tevékenységnek), a strukturáltság (a jól szervezettség hozzájárul a következetes és összehasonlítható eredményekhez) és a személyre szabottság (azaz mindig az adott szervezet belső és külső viszonyaihoz, valamint a célkitűzésekhez igazodik).⁶⁴

Az alábbiakban egy széles körben elterjedt, általános kockázatkezelési módszertan lépéseit mutatom be röviden (10. ábra).

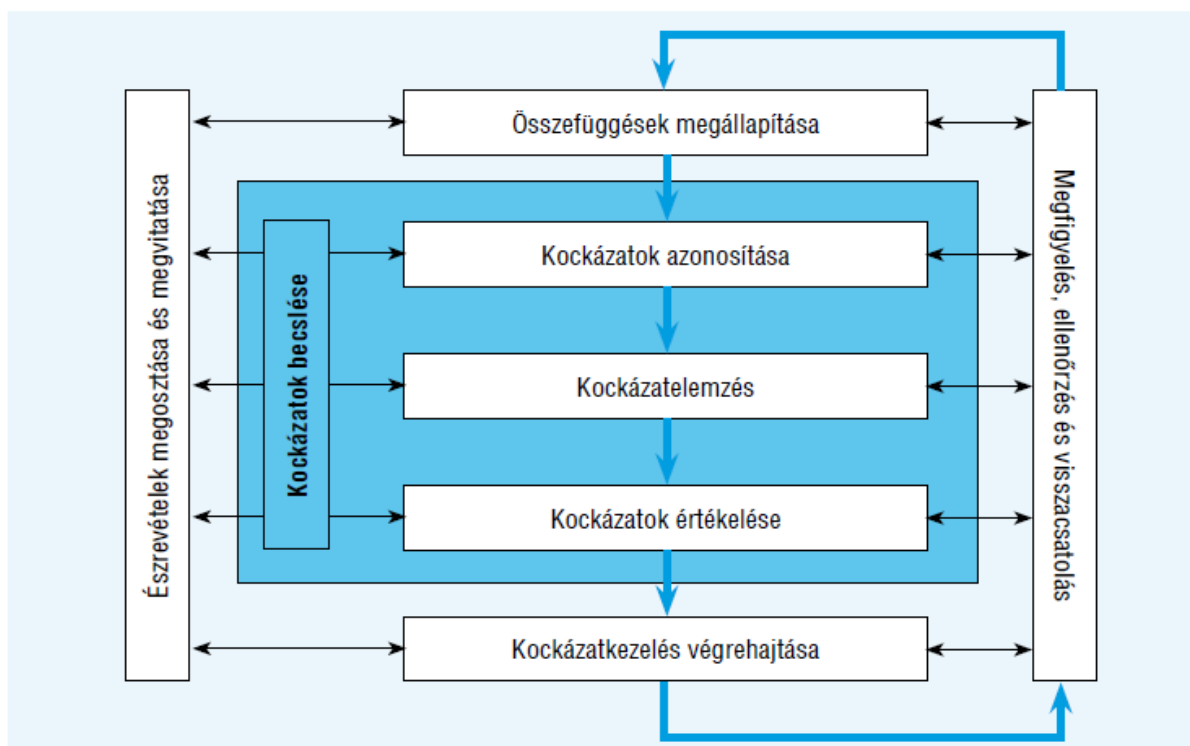
⁶¹ vö. AVEN, Terje: Risk Analysis: Assessing Uncertainties Beyond Expected Values and Probabilities. Wiley, Chichester, 2008. idézi CSABA Zágón: A gazdasági biztonságot garantáló fegyveres szervezet (vámigazgatás) szükséges képességei és kapacitásai meghatározását támogató kockázatelemzési eljárások. Doktori értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola. Bp. 2014. pp. 27-28.

⁶² PELTIER: i. m. 2005. p. 8.

⁶³ AVEN, Terje: Risk Analysis. Második kiadás. Wiley, Chichester, 2015. pp. 4-5.

⁶⁴ MSZ ISO 31000:2018 – Kockázatmenedzsment. Irányelvek. Magyar Szabványügyi Testület. Bp., 2018.

A KOCKÁZATKEZELÉS FOLYAMATA

10. ábra: A kockázatkezelés folyamata (Forrás: VASVÁRI Tamás: Kockázat, kockázatészlelés, kockázatkezelés – szakirodalmi áttekintés. Pénzügyi Szemle. 60. évf. 2015/1. szám. pp. 29-48.

Az első lépés, hogy meghatározzuk azokat az összefüggéseket, amelyek kapcsolódnak az adott döntéshozó (legyen az egyén, közösség vagy gazdasági szervezet) tevékenységéhez. Ez nevezhető kezdeti helyzetértékelésnek, mely során értékelésre kerül a külső és belső környezet, illetve ezek tulajdonságai. Ennél a lépésnél szükséges meghatározni a kockázatkezelés végső célját.⁶⁵ A második lépés a kockázatok azonosítása: minden felmerülő kockázatot jegyezni szükséges, hiába tűnhet bár elhanyagolhatónak egy kockázat bekövetkezési valószínűsége vagy hatása. A kockázatok három részből állnak: forrás (ok); kiváltott probléma (okozat); és jövőbeni következmény. Harmadik lépésként következik a kockázatelemzés, azaz a kockázat bekövetkezési valószínűségének és hatásának megbecsülése. Két megközelítést lehet alkalmazni. A kvantitatív megközelítés szerint részletes rendelkezésre álló információkkal kell rendelkezni, amelyekből összefüggések írhatók le adatbányászati eszközök felhasználásával. Ha ilyen adatok nem, vagy csak csekély mértékben állnak rendelkezésre, úgy nagyobb szerepet kapnak a szakértői becslések, azaz ilyenkor beszélhetünk kvalitatív kockázatelemzésről. Ennek során a kockázat(ok) bekövetkezési valószínűsége és hatása szubjektíven kerül megítélésre,

⁶⁵ Vö. PÁLINKÁS Péter: Kockázatkezelési eljárások alkalmazása az Európai Unió mezőgazdaságában. Doktori értekezés. Szent István Egyetem Gazdálkodási és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő. 2011, idézi VASVÁRI: i. m. 2015. p. 39.

jellemzően ez utóbbi két adat szorzatának eredménye adja a kockázat nagyságát. Ezt szokás a valószínűség-hatás mátrixon ábrázolni.⁶⁶ Negyedik lépésként következik a kockázatok értékelése az elfogadható kockázati szint és a meglévő védettség figyelembevételével. Hogy mekkora az elfogadható kockázati szint, az szubjektív megítélés tárgya, függ a döntéshozók attitűdjétől: lehetnek kockázatkerülők, kockázatkeresők és kockázatközömbösek.⁶⁷ A kockázatkezelés célja alapvetően az, hogy a kockázat nagyságát (ez a bruttó kockázat) elfogadható szintre csökkentsük.⁶⁸ Alapvető kritérium a kockázatkezelés során, hogy a technikák alkalmazásának költsége kisebb legyen, mint a kockázat nagysága, illetve a csökkentés mértéke.⁶⁹ A következő lépés a kiválasztott kockázatkezelési technika alkalmazása, majd végezetül a végrehajtás figyelemmel kísérése, ha szükséges, akkor felülvizsgálata. Fontos a visszacsatolás a folyamatról, hiszen ezáltal fejleszthető és tehető hatékonyabbá a kockázatkezelési rendszer.⁷⁰

Az alapfogalmak között kell említést tenni a *kockázati indikátorokról*. Ezek a kockázatok jelenlétére utaló észlelhető jelek, melyek rendszeres nyomon követés útján események, trendek megfigyelését, váratlan változások bekövetkezésének előrejelzését teszik lehetővé.⁷¹ Minél több indikátort fedezünk fel, azok együttesen növelik vagy akár csökkenthetik a kockázat mértékét vagy szintjét.⁷² Hogy mi számíthat vámigazgatási szempontból ilyen indikátornak, arról a későbbi fejezetekben lesz szó.

Végezetül a *kockázati profil* fogalmát ismertetem, mely „egy kockázati esemény bekövetkezésére utaló kockázati indikátorok rendezett összessége.”⁷³ A profilok érvényessége változó, lehet rövid-, illetve hosszútávú is. Fontos azonban, hogy időszerűen felülvizsgálásra kerüljenek.⁷⁴

4.2. A vámhatóságok kockázatai

A globalizáció új igényeket és kihívásokat támasztott a vámhatóságok felé. A megnövekedett kereskedelmi áru-, valamint turistaforgalom, s az ahhoz kapcsolódó egyre több dokumentáció

⁶⁶ VASVÁRI: i. m. Bp. 2015. pp. 38-40.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Vö. FEKETE István: Folyamat alapú működési kockázatfelmérés – kockázatelemzés alapú belső ellenőrzés. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*. 2009/6. szám. 2009. pp. 5-10. idézi VASVÁRI: i. m. 2015. p. 40.

⁶⁹ Vö. HORNAI Gábor: Kockázat és kockázatkezelés. *A Magyar Villamosművek közleményei*. 2001/4. szám. pp. 40-46., idézi VASVÁRI: i. m. 2015. p. 40.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ PELTIER: i. m. 2005. p. 8.

⁷² European Communities: *A Guide To Risk Analysis and Customs Controls*. Luxembourg. 1999. p. 9.

⁷³ PELTIER: i. m. 2005. p. 8.

⁷⁴ Uo.

megkövetelte, hogy a vámigazgatások módosítsanak a korábbi ellenőrzési gyakorlataikon. Szintén a változtatást sürgette, hogy a nemzetközi kereskedelem volumenének növekedésével párhuzamosan a szervezeti létszámok nem növekedtek, így a változatlan létszámmal a korábbi ellenőrzési gyakorlatok fenntartása szinte lehetetlen lett volna, és jelentősen lassították volna az áruk áramlását. Ennek érdekében született meg a WCO égisze alatt a Felülvizsgált Kiotói Egyezmény 1999-ben, mely egyebek mellett meghatározta a kockázatkezelés alkalmazását a vámhatóságok számára a vámeljárássok és vámigazgatási gyakorlatok harmonizálása és egyszerűsítése érdekében.⁷⁵ Az Egyezmény egyik kötelező rendelkezése így fogalmaz: „A vámhatóság kockázatelemzést alkalmaz annak meghatározásához, hogy mely személyeket és árukat – ideértve a szállítóeszközöket is – vizsgálja meg, és milyen mértékben.”⁷⁶ Ennek magyarázata az, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokat – kockázatelemzés alapján meghatározva – azokra a területekre koncentrálják, ahol a legnagyobb hatékonyságot tudják elérni. Ezzel megoldhatóvá válik az az elvárás, miszerint a vámhatóság manapság köteles kiterjedt tájékoztatást nyújtani a kereskedelem megkönnyítése érdekében az áruk, személyek és közlekedési eszközök nemzetközi áramlásának feletti ellenőrzés fenntartása mellett.⁷⁷ A vámhatósági kockázatkezelés szükségességét bizonyítja az is, hogy az eltérő beállítottságú ügyféli csoportokkal szemben másfajta stratégiákkal kell fellépni a költség-haszon elv szem előtt tartásával. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) 2004-ben készült tanulmánya az adózókat adókötelezettségek teljesítésére vonatkozóan négy csoportba sorolta: az első, szűk csoport azokat takarta, akik eldöntötték, hogy egyáltalán nem teljesítik adókötelezettségeiket (ezeket tekinthetjük a bünszervezeteknek); a második csoportot alkotják azok, akik nem akarnak ugyan teljesíteni, de hajlandóak rá, ha figyelem irányul rájuk; a harmadik csoportban olyanokat találtak, akik jogkövetők akartak/akarnak lenni, de nem mindig sikerül nekik; s végül a negyedik csoportban a teljesen jogkövető adózók. Ezekhez a csoportokhoz eltérő hatósági módszereket javasol az OECD: az első csoportba tartozókkal szemben a jog teljes szigorát, büntetőjogi eszközök alkalmazását helyezi kilátásba; a második csoporttal szemben ugyancsak a szankciórendszer alkalmazását javasolja (a jogsértéstől való elrettentés gyanánt); a jogkövetésre törekvőkkel pedig támogató jellegű módszereket ajánl.⁷⁸

⁷⁵ TRUEL, Catherine: A Short Guide To Customs Risk. Routledge. New York. 2016. pp. 21-26.

⁷⁶ 2006. évi XLI. törvény a vámeljárássok egyszerűsítéséről és összehangolásáról szóló, Kiotóban, 1973. május 18-án kelt nemzetközi egyezmény Brüsszelben, 1999. június 26-án létrehozott Módosító Jegyzőkönyvének kihirdetéséről, II. Függelék, Általános Melléklet, 6. Fejezet 6.4. pont. Kötelező rendelkezés

⁷⁷ World Customs Organization, i. m. é.n. p. 8.

⁷⁸ PAJOR Andrea: Adóhatósági ellenőrzések. Publikálatlan kézirat. 2021. p. 1.

De mi számít kockázatnak a vámigazgatások szemszögéből? Szervezetek esetén a kockázat a fentebb írt definícióból is láthatóan olyan esemény, melynek bekövetkezése negatív következményekkel jár a szervezeti célok elérésére nézve. Az európai uniós vámhatóságok számára (így Magyarországon a NAV számára is) az Unió Vámkódex létrehozásáról szóló 952/2013/EU (2013. október 9.) európai parlamenti és tanácsi rendelet (UVK) 3. cikke tartalmazza (a korábbi vámjogszabályokhoz képest újdonságként) ezen célokat, a vámhatóságok küldetéseként meghatározva:

„A vámhatóságoknak kell elsődlegesen felelniük az Unió nemzetközi kereskedelmének felügyeletéért, hozzájárulva ezáltal a tisztességes és nyitott kereskedelemhez, a belső piac külső vonatkozásainak, a közös kereskedelempolitikának és a kereskedelemmel összefüggő más közös uniós politikáknak a végrehajtásához, valamint az ellátási lánc átfogó biztonságához. A vámhatóságoknak olyan intézkedéseket kell hozniuk, amelyek különösen a következőket célozzák:

- a) az Unió és tagállamai pénzügyi érdekeinek védelme;*
- b) az Unió védelme a tisztességtelen és jogellenes kereskedelemmel szemben, jogszerű üzleti tevékenységek támogatása mellett;*
- c) az Unió és lakói biztonságáról és védelméről, valamint a környezetvédelemtől való gondoskodás, szükség szerint más hatóságokkal szorosan együttműködve; és*
- d) megfelelő egyensúly fenntartása a vámellenőrzések és a jogszerű kereskedelem megkönnyítése között.⁷⁹*

Ebből arra következtethetnénk, hogy minden olyan dolog, esemény vagy cselekmény, amely a fenti feladatok megvalósítását akadályozza, kockázatnak tekintendő, legyenek azok a vámszervezetek belső működési kihívásai, vagy külső kockázatok, amelyek a szervezeten kívüli forrásból erednek. A Magyarországon 2016. május 1-je óta hatályos UVK 5. cikkének 7. pontja definiálja a vámjogi értelemben vett kockázat fogalmát az alábbiak szerint:

„az Unió vámterülete és az azon a területen kívüli országok vagy területek között szállított áruk beléptetésével, kiléptetésével, árutovábbításával, szállításával vagy meghatározott célra történő felhasználásával, valamint az Unió vámterületén belül nem uniós áruk jelenlétével összefüggő olyan esemény bekövetkezésének valószínűsége és hatása, amely:

⁷⁹ UVK 3. cikk.

- a) *akadályozná az uniós vagy nemzeti intézkedések helyes alkalmazását;*
- b) *veszélyeztetné az Unió és tagállamai pénzügyi érdekeit; vagy*
- c) *fenyegetést jelentene az Unió és lakói biztonságára és védelmére, az emberek, az állatok vagy a növények egészségére, a környezetre vagy a fogyasztókra.*⁸⁰

Röviden megfogalmazva: annak lehetősége, hogy emberek vagy áruk jogsértő módon lépik át a vámhatárt.⁸¹ A WCO által kiadott és a Felülvizsgált Kiotói Egyezmény vámellenőrzési fejezetét magyarázó útmutató⁸² pedig még ennél is tömörebben úgy fogalmaz, hogy „kockázat a vámjogszabályoknak való meg nem felelés lehetősége”. Ez a magyarázat abból indul ki, hogy a meglehetősen összetett vámjogszabályok minden olyan szabályt tartalmaznak, amely a biztonság – legyen az annak bármely dimenziója – szavatolása érdekében szükséges.

Visszatérve az uniós vámjogszabályra, az UVK a kockázatkezelést a kockázat rendszeres, többek között véletlenszerű ellenőrzésekkel való megállapítása, és a kockázatnak való kitettség korlátozásához szükséges összes intézkedés végrehajtásaként határozza meg.⁸³ A vámhatóság a kockázatkezelési folyamat során a következő elveket kell figyelembe vegye a közös kockázati kritériumok, az ellenőrzési intézkedések és kiemelt ellenőrzési területek megállapítása során:

- a) *arányosság* a kockázathoz viszonyítva; b) az ellenőrzések szükséges alkalmazásának *sürgőssége*; c) *a kereskedelmi forgalomra, az egyes tagállamokra és az ellenőrzési erőforrásokra gyakorolt valószínű hatás.*⁸⁴

⁸⁰ UVK 5. cikk 7. pont

⁸¹ World Customs Organization: Risk Assessment, Profiling and Selectivity Training on Passengers for Front-line Customs Officers at Airports. Brussels, 2011. p. 9.

⁸² „Risk: The potential for non-compliance with Customs laws.” World Customs Organization: Kyoto Convention – General Annex – Chapter 6 Guidelines on Customs Control. Brussels, 2000. p. 8.

⁸³ UVK 5. cikk, 25. pont

⁸⁴ Uo. 46. cikk (6) bekezdés

5. AZ UTASFORGALOM VÁMELLENŐRZÉSE

A pénzügyőrök a történelem során feladataikkal összhangban szorosan kapcsolódtak az ország határaihoz. Napjainkban azonban nem minden határszakaszon teljesítenek szolgálatot, csak a vámhatárokon, melyek az Európai Unió külső határszakaszait jelentik.⁸⁵ Ez Magyarország tekintetében az ukrán-magyar és a szerb-magyar határszakaszt, valamint a nemzetközi repülőtereket, továbbá a nemzetközi közlekedés számára megnyitott vízi utakat, nemzetközi vasúti határátkelőket, illetve az olyan vezetékeket jelenti, ahol áruszállítás a vámhatáron keresztül történik. A pénzügyőrök határátkelőhelyeken végzett legfontosabb feladatai közé tartozik az áru- és utasforgalom ellenőrzése. Ez azt jelenti, hogy a pénzügyőrök kötelessége kiszűrni azt, hogy a vámhatárokon ne hozhassanak át olyan árut, amely után nem fizették meg a vámterhet (mint a vámok, általános forgalmi adó, jövedéki adó stb.), illetve olyan áru se kerüljön az országba, amelyre tiltó-, korlátozó rendelkezés van érvényben, avagy csakis a szigorú feltételeknek (pl. külön engedély birtokában), vagy mennyiségi, minőségi és egyéb korlátozásoknak megfelelően kerüljenek behozatalra. Ilyen „érzékeny árunak” minősülnek többek között a haditechnikai termékek, kábítószeresek is.⁸⁶

Az áru- és utasforgalom ellenőrzése a járművek, szállítmányok és az utasok személyes poggyászáinak átvizsgálása mellett kiterjed a szellemi tulajdonjogot sértő áruk elleni fellépésre, valamint a készpénz-bejelentési kötelezettségeknek való megfelelés vizsgálatára is. Utóbbi keretében azt hivatottak felügyelni, hogy ne történhessen meg nagy mennyiségű készpénz (10.000 euró vagy azt meghaladó összegben) ellenőrizetlen mozgása a határokon.⁸⁷ Ezeknél a pénzeknél ugyanis fennáll a valószínűsége, hogy illegális tevékenységekhez (leginkább terrorizmus, pénzmosás) kapcsolódnak.⁸⁸

Ebben a fejezetben a vámellenőrzés, mint kockázatkezelő tevékenység általános folyamatának bemutatása és elemzése után a légiutasforgalomban, illetve közúti határátkelőhelyen belépő személyforgalomban előforduló kockázatkezelési módszereket mutatom be. A repülőtéri utasforgalmi vámellenőrzést a budapesti Liszt Ferenc Nemzetközi Repülőtér, a közúti személyforgalmi vámellenőrzést pedig a Záhony-Csap közúti határátkelőhely példáján keresztül mutatom be. Szó lesz arról, hogy a testbeszéd felismerésének a vámellenőrzés folyamatában mikor és milyen jelentősége van.

⁸⁵ ERDŐS Ákos: Pénzügyőri szolgálati ismeretek. Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozata, Bp., 2020. pp. 167-168.

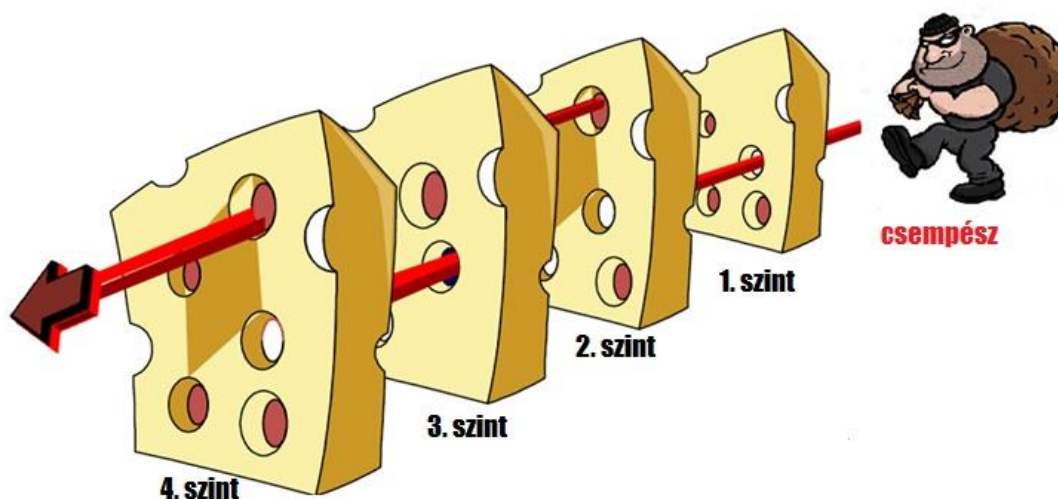
⁸⁶ ERDŐS: i. m. 2020. pp. 170-171.

⁸⁷ A pénzmosás és terrorizmus finanszírozás elleni nemzetközi intézkedések adnak ehhez keretet.

⁸⁸ Uo.

5.1. A vámellenőrzés, mint kockázatkezelő tevékenység

Az utas-/személyforgalmi vámellenőrzés során az eljáró pénzügyőr elsősorban az árucsempészet kockázatát (csempészáru jogellenes bejuttatása) elemzi, és az, illetve a korábban megismertek, tanultak, tapasztaltak alapján hozza meg döntését: befejezi az ellenőrzést vagy szigorúbb átvizsgálást rendel el. Azonban, mint ahogy azt tudjuk, nem létezik egyetlen olyan intézkedés/módszer, mely képes lenne minden lehetséges kockázatot kiszűrni, ezért többlépcsős vagy láncolatszerű ellenőrzési folyamatok alkalmazása terjedt el. Jól ábrázolja ezt James Reason svájci sajt modellje,⁸⁹ ahogy az egyes kockázatokkal szemben különböző szinteken lehet védekezni (4. ábra)

11. ábra: A vámellenőrzés svájci sajt modellje. Saját szerkesztés a CELBET: Profiling and Interviewing in Customs Control c. oktatási anyaga alapján

A kockázatkezelés definícióját alapul véve, a vámellenőrzés során is a kockázatok, kockázati indikátorok észlelése, felismerése, elemzése, majd végül a lehetséges kockázat kezelése, azaz a szükséges intézkedés fogantatása történik. A kockázati indikátorok nem maguk a kockázatok, hanem a kockázatok jelenlétére utaló és észlelhető jelek. Az például kockázat, ha valaki kábítószer nyelőként illegális úton akar a testében behozni kábítószereket. Ebben az esetben például kockázati indikátor, ha az utas egy hosszabb repülő úton nem fogyasztott semmit, vagy csomagjában emésztést lassító, vagy gyorsító gyógyszereket találnak.

⁸⁹ James Reason felfedezése alapvetően határozza meg a kockázatkezelést olyannyira, hogy ma már a légiközlekedéstől az ipar különböző területéig, a bankoktól a biztosítótársaságokig mindenütt alkalmazzák a svájci sajt modellt. vö. REASON, James: Organizational accidents revisited. CRC Press, Boca Raton, 2016.

5.2. A személyforgalom ellenőrzése közúti határátkelőn

Magyarország az Európai Unió és a schengeni övezet tagjaként két határszakaszon érintkezik harmadik országgal: a keleti határszakasz Ukrajnával, a déli határszakasz pedig Szerbiával. Ezen határszakaszok határátkelőin állandó jelleggel teljesítenek szolgálatot vámtisztviselők. Alapvető különbség a légi utasforgalmi és a közúti személyforgalom vámellenőrzése között, hogy míg előbbinél a piros és zöld folyosós rendszer működik, azaz a zöld folyosót választó utasok ráutaló magatartással tesznek árnyilatkozatot arra vonatkozóan, hogy nincs vámszempontról bejelentenivaló árujuk, addig közúton a totális ellenőrzés módszerét alkalmazzák, azaz minden járművet és utast⁹⁰ ellenőrzés alá vonnak.

Az UVK-ban foglalt rendelkezések egységes alkalmazása érdekében a magyar-ukrán közúti határátkelőhelyeken a személyforgalom vámellenőrzésére vonatkozó szabályokat a NAV Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Adó- és Vámigazgatósága igazgatója által kiadott 1002/2019/215. eljárási rend tartalmazza. Ez a belső szabályzó előírja a kockázatelemzésen alapuló vámellenőrzést, melyhez kockázati szinteket, és az egyes kockázati szintekhez vámellenőrzési szinteket rendel az alábbiak szerint.

5.2.1. Kockázati szintek

Alacsony kockázati szintet képviselnek a diplomáciai, illetve más módon személyes mentességgel bíró személyek; a katasztrófavédelmi egyezmények alapján alakiságok nélkül átléptethető segélycsapatok tagjai; a kormányzati, közigazgatási szervek hivatalos delegációjához tartozó személyek; a katonai (NATO) szállítmány kíséretét ellátó személyzet; a kulturális, vallási, vagy társadalmi rendezvény céljából utazó csoportok tagjai; valamint bármilyen céllal, akár közúti járművel, akár gyalogosan közlekedő gyermekcsoportok.⁹¹

Magas kockázati szintet jelentenek az 1964. évi 2. törvényerejű rendelettel kihirdetett, a turistaforgalom vámkönnyítéseiről szóló, New Yorkban 1954. június 4-én kelt Egyezmény rendelkezéseivel ellentétesen, naponta többször belépésre jelentkező személyek; továbbá azok a személyek, akik esetében a vámhatóság nyilvántartása, vagy a Rendészeti Információs Rendszer (a továbbiakban: RIR rendszer) jelzése alapján szigorított vámvizsgálat végrehajtása

⁹⁰ Közúti forgalomban utas alatt a harmadik országból Magyarország vámterületére belépő közúti jármű vezetőjeként, valamint közúti járműben utazó utasként, illetve gyalogosan közlekedő természetes személy értendő. Forrás: A Nemzeti Adó- és Vámhivatal Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Adó- és Vámigazgatósága igazgatója által kiadott 1002/2019/215. eljárási rend a magyar-ukrán közúti határátkelőhelyeken a személyforgalom vámellenőrzéséről.

⁹¹ Uo.

van elrendelve.⁹² Ezekről a jelzésekről, és, hogy mi alapján minősülnek egyes utasok, illetve járművek kockázatosnak, a későbbi „Utólagos kockázatelemzés a személyforgalomban” című alfejezetben lesz szó részletesen.

5.2.2. *A vámellenőrzések metodikája*

Az 1002/2019/215. NAV eljárási rend a vámellenőrzések négy szintjét határozza meg, ezeket két típusba csoportosítva: az alap vámellenőrzés során az 1-es és 2-es vámvizsgálati szintet, a szigorított vámellenőrzés során a 3-as és 4-es vámvizsgálati szint alkalmazandó.⁹³

Alacsony kockázati szintet képviselő utasok esetében az eljárási rend az 1-es vámvizsgálati szint alkalmazását írja elő. Ez kiterjed az utasok, illetve a közúti jármű okmányainak vizsgálatára az egyvonalas ellenőrzés keretében. Utóbbi azt jelenti, hogy a vámellenőrzés a rendőrségi ellenőrzéssel egyidejűleg, egyszerre történik. Ezután a pénzügyőr a jármű utasterének, csomagtartójának szemrevételezését, a személyi poggyász tartalmának olyan szintű fizikai vizsgálatát végzi, amely során megállapítható az áruk kereskedelmi, avagy nem kereskedelmi jellege, továbbá a tiltó-korlátozó rendelkezések betartása. Az 1-es vámvizsgálati szinthez tartozik az utasok ruházatának szemrevételezése is. Abban az esetben, ha a vámvizsgálat során valamilyen kockázati tényező (vagy kockázati indikátor) merül fel, és indokolt szigorított ellenőrzés végzése, akkor a 3-as vagy 4-es szintű vámvizsgálat is elrendelhető.⁹⁴

Az alap vámellenőrzés normál esetében, vagyis akkor, ha az utasok nem sorolhatók be sem az alacsony, sem a magas kockázati profilba, a 2-es vámvizsgálati szint kerül alkalmazásra. Szintén ezt a szintű ellenőrzést kell végrehajtani a RIR rendszerben nyilvántartási kötelezettséggel nem érintett járművek, valamint a gyalogosan közlekedő utasok esetében. Ebbe az 1-es szintnél előírtakon túl beletartozik a gépjármű utasterének és csomagtartójának fizikai vizsgálata, az utasok ruházatának szemrevételezése során gyanú esetén (miszerint az utas ruházatában vagy az alatt vám elé állítás nélkül jogellenesen bejuttatni kívánt áru van, vagy egyéb kockázat alapján) fémdetektoros ellenőrzés, valamint az utasok személyi poggyászainak, áruinak, illetve azok csomagolásának megbontását és fizikai vizsgálatát. Ha a vizsgálat során jogellenes tevékenység kerül felderítésre, vagy kockázati indikátorok felmerülése esetén

⁹² A Nemzeti Adó- és Vámhivatal Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Adó- és Vámigazgatósága igazgatója által kiadott 1002/2019/215. eljárási rend a magyar-ukrán közúti határátkelőhelyeken a személyforgalom vámellenőrzéséről

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo.

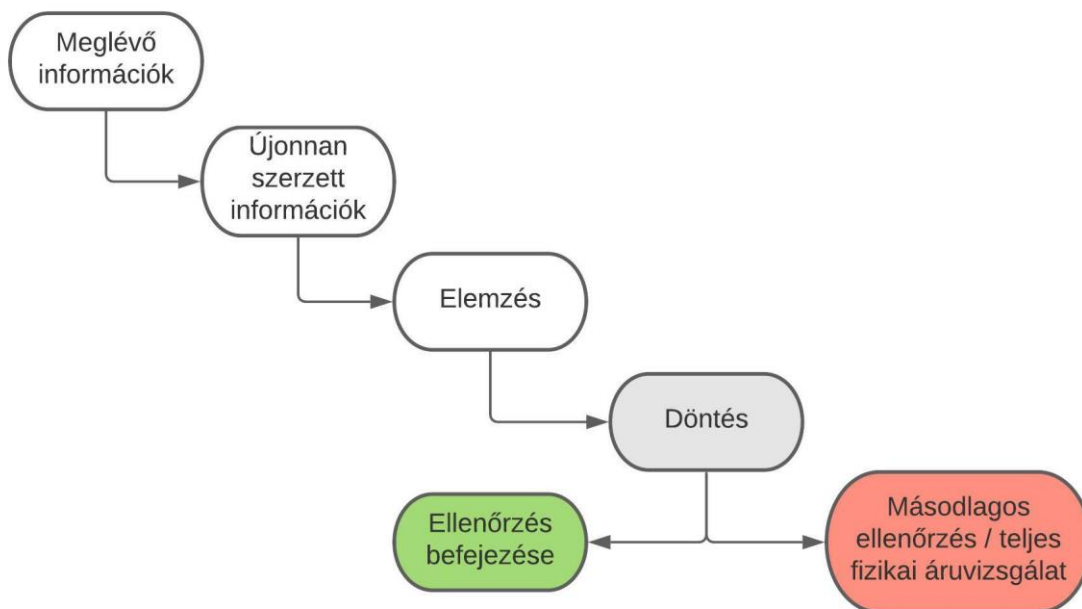
szigorított vámellenőrzés, és a 3-as vagy 4-es vámvizsgálati szint elrendelésére is van lehetőség (jogsértés felderítése esetén a szigorított vizsgálat végrehajtása kötelező).⁹⁵

Magas kockázati szintet képviselő utasok esetében szigorított vámellenőrzést, alapvetően 3-as vámvizsgálati szintet kell alkalmazni. Ezen a szinten a 2-es szintű ellenőrzésnél felsorolt módszereken túlmenően kell végezni a közúti jármű utasterének és csomagtartójának fizikai vizsgálatát, szükség esetén a Határkirendeltségi Főosztályok birtokában lévő műszerek segítségével, továbbá az utasok ruházatának átvizsgálását az alsóneműk és a közvetlenül azok felett viselt ruházat levétele nélkül, a test felszínének közvetlen érintése nélkül. A vámvizsgálat során felmerülő kockázati indikátorok esetén, a körülményekre is tekintettel, indokolt esetben a 4-es vámvizsgálati szint is alkalmazható, mely a 3-as szintnél említetteken túlmenően magában foglalja a jármű motortérének, üzemanyagtartályának és alvázának fizikai vizsgálatát, illetve az utas ruházatának és a testfelület közötti terület vizsgálatát. Ez utóbbi két vizsgálati szintnek megfelelő ellenőrzést mindig a másodlagos vizsgálati helyen kell végrehajtani, míg az alap vámellenőrzés 1-es és 2-es szintű vizsgálatát a határátkelőhely rendjében meghatározott forgalmi sávon.⁹⁶

Mint az az előbbiekből kiderül, a vámellenőrzést végzőnek döntést kell hoznia először arról, hogy melyik vámvizsgálati szintet alkalmazza, majd arról, hogy szükséges-e szigorúbb ellenőrzés elrendelése. Ezt a döntést alapozza meg a kockázati tényezők felismerése, amelyet aztán kockázatelemzés követ. Az alábbi, 5. ábra bemutatja a vámellenőrzés folyamatát, melyet alább részletesebben kifejték.

⁹⁵ A Nemzeti Adó- és Vámhivatal Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Adó- és Vámigazgatósága igazgatója által kiadott 1002/2019/215. eljárási rend a magyar-ukrán közúti határátkelőhelyeken a személyforgalom vámellenőrzéséről.

⁹⁶ Uo.

**12. ábra: A vámellenőrzés, mint kockázatkezelés folyamata. Saját szerkesztés Kovács Zsolt – Tóth Tamás:
Risk Analysis at Bus Traffic, CELBET prezentáció alapján**

Alapvetően egy vámellenőrzésnél a kockázatelemzés a *meglévő információkkal* kezdődik. Ezek az információk segítenek elsődlegesen a vámvizsgálati szint kiválasztásában. Ebbe a körbe tartozik például a személy útlevele, járműve, a rendészeti információs rendszerből lekért adatok, a járatszám, honnan érkezik stb. Ugyanakkor ide kell sorolni azt a tudást is, amit az eljáró pénzügyőr birtokol: például előfordul, hogy az egyes járatokhoz információt gyűjtenek arról, hogy van-e átszálló kapcsolata más, többnyire harmadik országgal. Ez aztán egy idő után beépül a meglévő információk eszköztárába. De ezen kívül bizonyos esetekben a pénzügyőr egyéni felkészültségéhez tartozó, vagy az oktatási rendszerből hozott tapasztalatok, információkat is ide sorolhatjuk. Továbbá sokszor a korábbi felderítések során vagy külföldi felderítési értesítésekből tapasztaltak is alapját képezik a rendelkezésre álló információknak. Ezeknek nagyon fontos szerepe van a vámellenőrzés során, hiszen minél több ilyen információval bír az eljáró pénzügyőr, annál hatékonyabb és célravezetőbb lehet a kockázatelemzés. Ennek alátámasztását szolgálja az 1. esetpélda.

A belépésre jelentkező gépjármű vezetője az ellenőrzést végző pénzügyőr kérdésére úgy nyilatkozott, hogy horgászni érkezik Magyarországra. Ekkor az eljáró pénzügyőr, tekintettel arra, hogy maga is horgászik szabadidejében, kérte, mutassa meg a horgászfelszerelést. A sofőr megmutatta a csomagtartóban lévő horgászbótot, amit a pénzügyőr saját tapasztalatai alapján (meglévő információk)

komolytalan, olcsóbb fële botként azonosította, valamint feltűnt neki, hogy hiányoznak hozzá a felszerelésből a kiegészítők. Ez gyanússá vált, és a kutató szolgálattal alaposabban átvizsgálták a gépjárművet, amelyből aztán elő is került az illegálisan bejuttatni kívánt cigarettaszállítmány.

A következő lépést a meglévő információkhoz hozzáadódó (újonnan) szerzett információk jelentik. Ezek olyan információk, amelyek az utastól/sofőrtől szerezhetők be az irányított beszélgetés során. Tulajdonképpen azok a kockázati indikátorok sorolhatók ide, amelyek az utas vagy a sofőr nyilatkozatából, viselkedéséből, a gépjárművön észrevehető szerelési nyomokból szűrhetők ki. Ebbe a körbe tartozik az ellenőrzés alá vont személy testbeszéde is, mely sokat elárul az emberről önkéntelenül, az ő tudta nélkül. Ha a pénzügyőr képes dekódolni ezeket a jeleket, jelzéseket, az jelentősen megkönnyítheti a döntéshozatalt a vizsgálat mélyebb szintű folytatásáról vagy éppen az ellenőrzés befejezéséről. A szerzett információknak tehát abban jut fontos szerep, hogy a megkezdett vámvizsgálat során szükség van-e szigorúbb vámvizsgálati szint elrendelésére.

Az elemzés során az utassal és a gépjárművel kapcsolatos információk kerülnek osztályozásra: a hallottak összevetése a látottakkal, az esetleges kockázati indikátorok azonosítása, kockázati szintbe sorolása.⁹⁷

A kockázatelemzést az ellenőrzést végző pénzügyőr döntéshozatallal zárja. A Rendészettudományi Szaklexikon szerint általános értelemben döntés „minden ítélet, választás két alternatíva a „majdnem jó” és az „alighanem rossz” között, de jellemzően két cselekvési irány között, amelyek egyike sem áll bizonyíthatóan közelebb a jóhoz, mint a másik.”⁹⁸ A pénzügyőr döntésének eredményeként a vizsgálat két irányt vehet: az egyik, hogy a kockázati tényezők alapján másodlagos (szigorított) vizsgálatot rendel el, ekkor az ellenőrzés a másodlagos vizsgálati helyen folytatódik, az ott szolgálatot teljesítő pénzügyőrök vagy a kutató szolgálat tagjai „veszik át” az autót és az utast; a másik pedig, hogy az átvizsgálás alapján az utasnál nem áll fenn jogsértés gyanúja, így befejezhető az ellenőrzés és az utas beléphet az Európai Unió (vám)területére.⁹⁹ Figyeljük meg, hogy utóbbi esetben a korlátozott ellenőrzési erőforrások egy újabb utas ellenőrzéséhez lesznek így alkalmazhatók ahelyett, hogy további

⁹⁷ KOVÁCS Zsolt: A rendészeti gépjármű átvizsgálás módszertana, avagy hogyan lehet megnövelni a felderítési hatékonyságot a bűnüldözés területén. TDK dolgozat. Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar. Bp., 2020. p. 34.

⁹⁸ BODA József et al. (szerk.): Rendészettudományi szaklexikon. Dialóg Campus. Bp. 2019. „döntés” szócikk, p. 123.

⁹⁹ KOVÁCS: i. m. 2020. p. 34.

értékes időt töltenének egy a jogsértések felderítése szempontjából kis kockázatú, vagy éppenséggel nem jogsértő utas további vizsgálata helyett. Ilyen módon tehát a kockázatokon alapuló helyes döntések az ellenőrzések hatékonyságát is növelik.

Mindez a fenti folyamat azonban rövid idő alatt végbemegy. Az egyvonalas ellenőrzés értelmében a vámellenőrzés jellemzően addig tart, ameddig a Rendőrség munkatársai is elvégzik a határrendészeti ellenőrzést. Ez a gyakorlatban jelenleg körülbelül 3-5 percet vesz igénybe gépjárművenként (a kilenc személyes kisbuszoknál valamivel több időt), de a koronavírus-járvány miatti beutazási szabályok betartása és a beutazáshoz szükséges dokumentumok ellenőrzése miatt ez időszakosan néha több is lehet. Ebből érzékelhető, hogy milyen gyorsan kell napi szinten döntést hozniuk a pénzügyőröknek napi több száz közúti jármű és utas esetében. Ha azonban indokolt alaposabb ellenőrzést elvégezni, akkor a járművet és utasait másodlagos (szigorított) ellenőrzéshez rendelkezésre álló területre sorolják és ott végzik el az időigényesebb ellenőrzést, ami így a határátkelőhely átjárhatóságát nem akadályozza.

5.2.3. Kockázati indikátorok

A csempészek aggályai közül kettő szempont kiemelkedik: az egyik, hogy törekednek anonimitásuk megtartására, a másik pedig igyekeznek olyan csempészési módszert választani, amelyet nem derít fel a vámhatóság. Ebből adódóan kockázati indikátorok kapcsolódhatnak a dokumentumokhoz, a gépjárműhöz és magához az utas személyéhez is.¹⁰⁰

A dokumentumok között említhető a hamis útiokmánnyal próbálkozás, a szállásfoglalásról szóló dokumentum (gyanús lehet, ha az utas öltözékével vagy a poggyászok tartalmával nincs összhangban), üzleti papírok, névjegykártyák és az utas nyilatkozata között ellentmondás merül fel.¹⁰¹

A gépjárművel kapcsolatos kockázati indikátor lehet bármilyen szerelési nyom, a bérelt autó, illetve, ha nem az utas tulajdona a gépjármű, azt csak kölcsönkapta, továbbá a pénzügyőrök meg szokták figyelni az autó és az utas összhangját is (így gyanút kelt, ha egy 25 év alatti fiatalember nagy értékű autóval, egyedül utazva jelentkezik belépésre a határátkelőn, vagy nagy értékű gépjárművel, de nem az ahhoz megszokott öltözetben érkezik az utas).

A személyhez kapcsolódó kockázati indikátorok alatt az utas viselkedése (pl. zavart, ideges), kommunikációja (mind verbális, mind nonverbális értelemben), öltözete, emellett az indulási

¹⁰⁰ World Customs Organization: Risk Assessment Profiling and Selectivity Training for Front-line Customs Officers at Land Border Crossings. Brussels, 2011. p. 24.

¹⁰¹ Uo.

ország (pl. veszélyeztetett helyről érkezik kábítószer forrás országból), az utazási távolság (szokatlanul messzire utazik, pl. Anglia, skandináv országok) kapcsán felmerülő, a megszokottól való eltéréseket szokás érteni.

5.2.4. Utólagos kockázatelemzés a személyforgalomban

Az ukrán-magyar határszakasz tekintetében nem régóta újra működik egy projekt a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóságához tartozó határátkelőhelyeken áthaladó teher- és személyforgalom „utólagos” kockázatelemzésére. A Határrendészeti Főosztályok ugyanis számos nyilvántartást vezettek és vezetnek ma is, csak példálózó jelleggel említve: belépő közúti járművek adatai, sofőr adatai, másodlagos vizsgálattal érintett járművek és sofőrök, kutató szolgálat által vizsgált járművek és utasok, valamint a felderítésekről is készül belső nyilvántartás. A projektben a Kockázatkezelési Főosztály, illetve az egyes Határrendészeti Főosztályok állományából egy-egy kijelölt kockázatelemző kapcsolattartó vesz részt. Az előbbieken említett nyilvántartásokból havi szinten nagy méretű adattáblát készítenek, amelyből mintegy független egységként a Kockázatkezelési Főosztály munkatársai szűréseket, elemzéseket végeznek. Ezeket az adatokat aztán minden hónapban megküldik a határkirendeltségeken lévő kapcsolattartóknak. Az elemzések alapján készítenek kockázati profilokat: ezeket a Főosztály munkatársai, illetve a kapcsolattartók is készíthetnek, jogosultság függvényében.

A kockázatelemzés során olyan szempontokat vesznek figyelembe, minthogy egy adott utas hányszor lépett be a hónapban, milyen időpontokban, milyen napszakban, milyen gépjárművel, volt-e akkor kutató szolgálatban, volt-e kutyavezető kutató szolgálatban, több gépjárművel jár-e, és persze, hogy volt-e jogsértése az adott hónapban, továbbá a gépjárművek tekintetében is hasonló szempontokat lehet figyelembe venni: hányszor léptek be vele Magyarországra, több ember vezette-e az autót, milyen időközönként, mely határátkelőhelyeken jelentkeztek belépésre stb. Gyakorlatilag szinte bármilyen szempont alapján, ami gyanúnak tűnhet, elvégezhetőek a szűrések.

Az elemzések alapján kerülnek elrendelésre a figyelőztetések a RIR rendszerben. Ezeket lehet járműre, személyre, okmányszámra, honosságra, vezetéknevre vagy keresztnévre beállítani. A figyelőztetés szintje lehet országos, igazgatósági vagy határszakaszra vonatkozó is. Indokként pedig jogsértés felderítése, ügyfél meghallgatás vagy valamilyen intézkedés kérését szokták általában megadni. A figyelőztetést egy kis ikon megjelenése jelzi a RIR rendszerben, ha az érintett személy vagy gépjármű belépésre vagy kilépésre jelentkezik a határátkelőhelyen. Az

ikonhoz tartozik egy rövid magyarázat is, amely tartalmazza az eljáró pénzügyőr számára, hogy például jogsértés gyanúja miatt az adott gépjármű átvizsgálására értesítsék a kutató szolgálat szolgálatban lévő tagjait.

A figyelőztetések változó időintervallumokra rendelhetők el: ez lehet akár két hét, akár egy hónap vagy fél év is. Gyakran alkalmazzák azt a módszert, hogy adott utast, akiről tudják, hogy hetente többször jár át a határon, egy vagy két hétig fokozott figyelem alatt tartják, majd „pihentetik”, hiszen általában az érintettek hamar rájönnek arra, hogy mozgásukról a hatóság adatokat gyűjt. Ha másból nem, abból, hogy minden belépésekor másodlagos vizsgálatra küldik, ilyenkor pedig óvatosabbá válnak, leállnak a jogellenes magatartás tanúsításával. Ilyenkor a figyelőztetés pihen két hétig, majd újra érvénybe lép. Emögött az rejlik, hogy a megfigyelt személy, amikor két-három alkalommal már nem kerül szigorított vámvizsgálat alá, elhiheti, hogy „leszálltak” róla a pénzügyőrök, s újrakezdheti korábbi jogsértő tevékenységét.

A figyelőztetéseket csakúgy, mint a kockázati profilokat rendszeresen felülvizsgálják. Azokat, amelyek nem váltak be, vagy alkalmazásukra nincs többé szükség, törlik vagy módosítják. Ilyen ellentmondást okozhat például iskolaidőben a fiatal diákok esete, akik minden hétköznapi belépésre jelentkeznak az iskola miatt, a rendszer pedig ezáltal kockázatosnak ítéli őket, holott a nagy ki- és beutazási esetszám önmagában nem elegendő ahhoz, hogy az ilyen utasokat magasabb kockázati kategóriába sorolják. A figyeltetések törléséről vagy módosításáról a kapcsolattartó dönthet, hiszen ő az, aki helyben tapasztalja a profil hatásosságát.

A tapasztalatok alapján több apróbb javaslat is megfogalmazásra került a rendszer átláthatóbbságára tekintettel. Az egyik ilyen az ellenőrzést végző pénzügyőr számára megjelenő jelzés megváltoztatása. Jelenleg egy kis ikon jelenik meg a figyelőztetett utas vagy gépjármű mellett, amelyre, ha a kurzort rávisszük, akkor megjelenik a felirat, hogy milyen intézkedés végrehajtása ajánlatos vagy kötelező. Ehelyett hatékonyabb lenne, ha az érintett nevét vagy forgalmi rendszámát tartalmazó cella piros vagy sárga színűre változna, ezzel jelezve egyúttal a kockázati szintet, és hogy milyen intézkedést kell végrehajtani (piros esetén például kötelező a kutatószolgálat bevonása a gépjármű másodlagos vizsgálatába). Így az eljáró pénzügyőr rögtön láthatja, ha kockázat merül fel egy utasnál, és rögtön definiálni is tudná a háttérinformációt a megjelenő szín alapján.

A másik, szintén apróbb, inkább praktikussági szempontú javaslat a figyelőztetéseket kezelő informatikai rendszerekben a profilok módosításával kapcsolatos. Személyforgalomban ugyanis jelenleg nem lehetséges a beállított figyelőztetés paramétereinek módosítása, míg a

teherforgalom esetén ez megoldott. Utasforgalomban tehát, ha a profilt a kapcsolattartó módosítani szeretné, ahhoz először törölnie kell az addig érvényben lévő figyelőztetést, majd újat beállítani. Technikai jellegű apróság, ugyanakkor értékes percek lehet nyerni vele, és csökkenti az adminisztrációs terheket.

5.3. A repülőtéri utasforgalom vámellenőrzése

Magyarország három nemzetközi repülőtérrel rendelkezik, melyek egyben az EU külső vámhatáraként is üzemelnek, ezek: a Budapest Liszt Ferenc Nemzetközi Repülőtér (Budapest Airport), a Debreceni Nemzetközi Repülőtér (Debrecen Airport), valamint Sármellék Repülőtér (HÉVÍZ-Balaton Airport).¹⁰² Ezek közül a reptéri utasforgalmi vámellenőrzés bemutatását a Liszt Ferenc Nemzetközi Repülőtér példáján keresztül mutatom be, melyhez az ott szolgálatot teljesítő pénzügyőrök körében készített kérdőíves felmérésem eredményei nyújtanak segítséget.

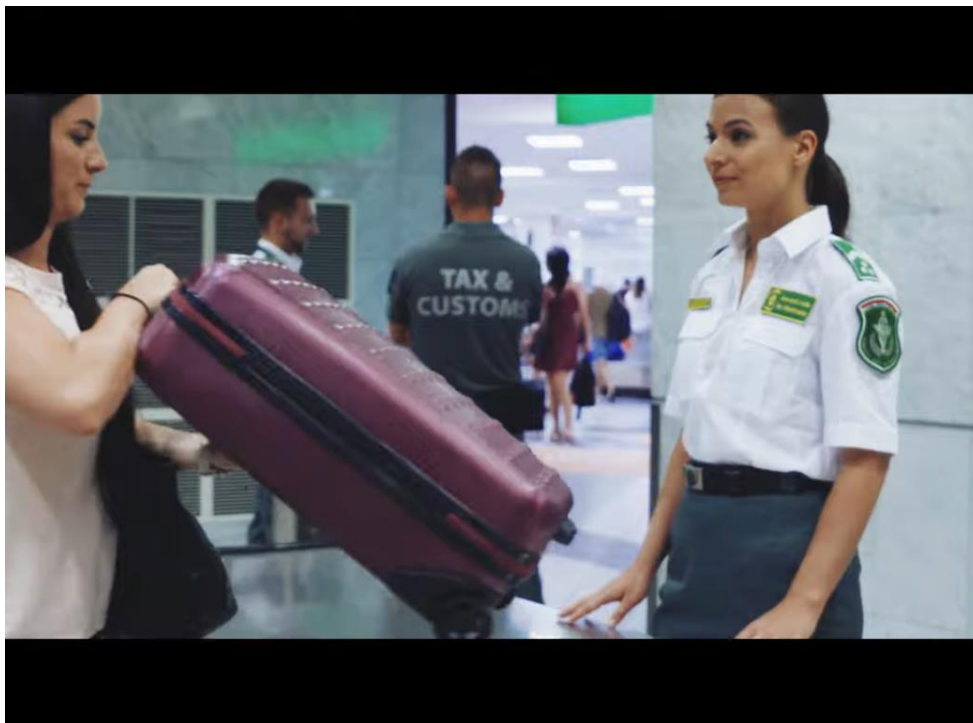
5.3.1. *A vámellenőrzés metodikája*

A harmadik országból érkező repülőgépek utasainak vámellenőrzése a sémáját tekintve megegyezik a fenti 12. ábrán felvázoltakkal. Ami különbséget jelent a közúti utasforgalomhoz képest, hogy ez a folyamat nem minden utasnál megy végbe. A repülőtéren ugyanis, miután az utasok átestek az útlevel ellenőrzésen, majd felvették a poggyászaikat, akkor vám-árunyilatkozatot ráutaló magatartással (a szóbeli árunyilatkozat egyik speciális fajtájával) tesznek. Két lehetőség áll előttük: a piros vámfolyosót kell választaniuk, amennyiben vámköteles vagy bejelentésköteles árut hoznak magukkal. Itt általában egy (maximum kettő) fő pénzügyőr teljesít szolgálatot, aki elvégzi az utasok által bejelentett áruk vámeljárás alá vonását. A másik lehetőség a zöld folyosó, melynek igénybevétele szóbeli árunyilatkozat megtételének minősül, s azt jelenti az utas, hogy nincs vám- vagy egyéb szempontból bejelentendő áruja.

A zöld vámfolyosón áthaladó utasok közül a vámtisztek kiválasztást alkalmaznak arra, hogy mely utas és poggyász kerüljön átvizsgálásra (teljes fizikai áruvizsgálat). A légiutasok komoly kihívást jelentenek a pénzügyőrök számára, hiszen a csempészárut a jogsértő utas elrejtheti a

¹⁰² Nemzeti Adó- és Vámhivatal: 59.1. számú NAV információs füzet – Az Európai Unió külső vámhatárán működő határkirendeltségek. 2014.
https://nav.gov.hu/data/cms319488/59_1_sz_fuzet_Az_Europai_Unio_kulso_vamhataran_mukodo_hatarkirendeltssegek_20140220_2014.02.20_16_38.pdf (Letöltve: 2021. 10. 21.)

testén, a testében, a poggyászában, illetve a poggyászában tartalmában is. A kiválasztás általában az utasok előzetes megfigyelésén, a magas kockázatú utasok azonosításán alapul.¹⁰³

13. ábra: A repülőtéri utasforgalom vámellenőrzése a zöld folyosón (Forrás: NAV - Jelentkezz pénzügyőrnek! kampányoldal, [https:// www.nav.gov.hu/jelentkezzpenzugyornek](https://www.nav.gov.hu/jelentkezzpenzugyornek))

A nagy tömegben belépő repülőgépes utasforgalom azonban nagyban csökkenti a jogsértő cselekmények felderítésének esélyét a szűrőpróbaszerű kiválasztások alkalmazásával. Közös tulajdonsága a nagyobb repülőtereknek, hogy nincs lehetőség és kapacitás minden utas ellenőrzésére. Ezt a lehetőséget pedig a csempészek is kihasználják. A probléma megoldását segítheti, ha az erőforrásokat a magas kockázatú utasok azonosítására és kiválasztására helyezzük, melyhez szükség van a kockázatelemzésre.¹⁰⁴

A zöld folyosón átlagosan hat-nyolc pénzügyőr teljesít szolgálatot, de ez a szám bizonyos esetekben akár tíz is lehet. A meglévő információk közé itt a járatszám, az útvonal, illetve az adatigénylés keretében a légitársaságtól megkapott utaslista tartozik. Amikor a repülőgép leszállt, a harmadik országból érkező utasok az útlevelel ellenőrzés után a csomagfelvevő szalagoknál várakoznak. Ekkor már a pénzügyőrök is figyelik őket. Amint a poggyászokat az utasok magukhoz vették, és elindulnak valamelyik vámfolyosó irányába, a pénzügyőr gyakorlatilag már ekkor elkezd a kockázatelemzést: az utas öltözetéből, a poggyászok

¹⁰³ World Customs Organization: Risk Assessment, Profiling and Selectivity Training on Passengers for Front-line Customs Officers at Airports, Brussels, 2011. p. 24.

¹⁰⁴ Uo. p. 7.

számából, méretéből, a járás sebességéből számos információ vonható le. Tulajdonképpen ez lehet az első lépcső arra, hogy valakit megállítsanak, és nyilatkoztassanak. Ilyenkor kerülnek képbe a szerzett információk: átlagosan 20-30 másodperc alatt a legfontosabb kérdéseket teszik fel az utazással és a tartózkodással, valamint a behozott árukkal kapcsolatban. Ezen belül az útlevél is szolgál új információkkal korábbi utazásokra, illetve az utazások gyakoriságára vonatkozóan. Az így megszerzett információhalmazból gyors kockázatelemzés alapján dönthet a pénzügyőr: teljes fizikai áruvizsgálatot tart, vagy a nyilatkozatot elfogadva útjára bocsátja az utast.

A teljes fizikai áruvizsgálat kiterjed a poggyászokra, azok tartalmára, mely átvizsgálható csomagvizsgáló röntgen készülékkel is, továbbá gyanú esetén a ruházatra, vagy erős gyanú esetén a testüregek átvizsgálására is (amelyet azonban csak orvos végezhet).

5.3.2. Utasszolgáltatáshoz kapcsolódó kockázatkezelő tevékenység

A légiutasszolgáltatáshoz kapcsolódó kockázatkezelési tevékenység alapvetéseit a NAV Repülőtéri Igazgatóság igazgatója által kiadott 1001/2016/385. számú eljárási rend tartalmazza. Az 53. pontban az ellenőrzésekre vonatkozóan az alábbi előírás került megfogalmazásra:

„az ellenőrzések végrehajtása során kockázatelemzésen alapuló ellenőrzést kell megvalósítani a rendelkezésre álló információk elemzése, a rendelkezésre álló adatok folyamatos értékelése alapján, figyelemmel az adott jogszabályi és gazdasági környezetre, az utasszolgáltatásban, valamint ennek kiszolgálásában résztvevők magatartására.”¹⁰⁵

Az Igazgatóságon az utasszolgáltatás tekintetében a Kockázatkezelési Osztály kockázati tényezőket határoz meg a korábbi felderítési esetek, és a felderítések körülményeinek figyelembevételével, mely alapján kockázati térképet állítanak össze az ellenőrzési helyszínek és feladatok meghatározása érdekében. Ezen kívül listát készítenek a repülőtér forgalmában kockázatosnak minősített desztinációkról. A lista adatokat tartalmaz mind az érkező, mind az induló járatok, valamint a kockázattal érintett termékkör tekintetében, s ezekhez a kockázati szinteket is meghatározza. Az aktuális kockázati tényezőkről és kockázatos célállomásokról eligazítás keretében értesülnek a munkatársak. Ezen kívül kábítószer birtoklás bűncselekmény

¹⁰⁵ A NAV Repülőtéri Igazgatósága igazgatója által kiadott 1001/2016/385. számú eljárási rend a kockázatelemzési és kockázatkezelési tevékenység során követendő eljárásról.

(Btk. 178. §) gyanúja vagy felderítése esetén külön kockázatelemzési adatlapot kell alkalmazni.¹⁰⁶

5.3.3. Kockázati indikátorok a repülőtéri utasforgalomban

Pachur és Marinello 2013-ban megjelent kutatásukban foglalkoztak a légiutasoknál felmerülő kockázati indikátorokkal, illetve, hogy a svájci reptéri vámtisztek milyen döntési stratégiákat használnak a kiválasztás során. A vámtisztek vezetőjével folytatott interjú alapján összeállítottak egy kockázati profilt, amely kábítószer csempészetre utalhat. Ez a profil a következő indikátorokból állt: Dél-Amerikából érkező, 20-40 év közötti férfi, egy táskával, hétköznapi ruházatban, sietős léptekkel, szemkontaktust nem tartva közlekedve a zöld folyosón.¹⁰⁷

Hasonló kockázati indikátorokat tartanak számon hazánkban is a pénzügyőrök. Interjúalanyaim elmondása szerint elsősorban saját tapasztalataik alapján figyelnek a kockázatos járatokra. Ilyenek elsősorban a kábítószeres szempontjából forrásországokból érkező járatok (Dél-Amerika, Afrika: kokain, heroin, szintetikus kábítószeres, Közel-Kelet: heroin), illetve azok a járatok, amelyek ismertén az előbbi országokból érkező járatokhoz biztosítanak átszállást. De kockázatosnak minősülnek a Dubajból érkező járatok a nagy mennyiségű be nem jelentett készpénz miatt, illetve az ukrainai, oroszországi gépek, ahonnan gyakran próbálnak nagy mennyiségű adózatlan cigarettát becsempészni, kiváltképp, ha olyan járatról van szó, amely csatlakozással rendelkezik valamelyik nyugat-európai országba (elsősorban Egyesült Királyság). Az interjúk során példaként említették a koreai vendégmunkásokat is, akiknél több alkalommal találtak nagyobb mennyiségben cigarettát.

A bizonyított kockázati indikátorok elterjedését szolgálja a nemzetközi társhatóságok közötti információcsere külföldi felderítési értesítők formájában. Ezek olyan „hírlevelek”, amelyekben az aktuális felderítésekről, felderítési módszerekről, illetve új trendekről számolnak be az egyes vámhatóságok, és ezen tapasztalataikat osztják meg anonimizált ügyismertetésekkel.

¹⁰⁶ A NAV Repülőtéri Igazgatósága igazgatója által kiadott 1001/2016/385. számú eljárási rend a kockázatelemzési és kockázatkezelési tevékenység során követendő eljárásról.

¹⁰⁷ PACHUR, Thorsten – MARINELLO, Gianmarco: Expert intuitions: How to model the decision strategies of airport customs officers? *Acta Psychologica*. 144. évf. 2013/1. szám. pp. 97-103.
<https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2013.05.003>

6. A TESTBESZÉD SZEREPE AZ UTASFORGALOM VÁMELLENŐRZÉSÉBEN

Wakefield és Pottathill szerint az elmúlt években a vámhatóságok elsősorban a technikai fejlődésre koncentráltak, amikor az utas-/személyforgalom ellenőrzésének hatékonyabbá tételén dolgoztak. Véleményük szerint a technológiacentrikus szemlélet helyett érdemes a humánerőforrás képességeire, képzésére is hangsúlyt fektetni, és az emberi agy testbeszédfelismerő képességét kihasználni, mint az egyik leghatékonyabb eszközt az illegális cselekmények elleni harcban.¹⁰⁸

De vajon valóban így van-e? Ebben a fejezetben a következő kutatási kérdésekre keresem a választ:

1. Mely pontokon lehet az utasok nem verbális kommunikációját, magatartását, mint kockázati indikátorokat figyelembe venni a kockázatkezelés során?
2. Megvizsgálható-e, hogy a testbeszéd indikátorok figyelembevétele, helyes értékelése növeli-e az ellenőrzés hatékonyságát?
3. Milyen hatása van az utas testbeszédének a vámellenőrzés jellemzőire?
4. Milyen utasforgalmi kockázati profilok állíthatók fel, amelyek figyelembe vesznek testbeszéd indikátorokat?
5. Szükséges-e a NAV személyi állományába tartozó, utasforgalomban szolgálatot teljesítő pénzügyőrök képességeinek fejlesztése érdekében speciálisan a testbeszédre alapuló kockázatkezelésről továbbképzések szervezése? Támogatnák-e a kollégák ilyen képzések szervezését?

A fenti kérdések megválaszolására külföldi viszonylatban végzett kutatások eredményeit elemzem a külföldi vámtisztviselők hazugságfelismerő stratégiáról, emellett a magyarországi pénzügyőrökkel (repülőtéri és közúti utasforgalomban dolgozókkal egyaránt, N=22) készített interjúim alapján a testbeszéd magyarországi nemzetközi határátkelőhelyeken végzett vámellenőrzések során betöltött szerepét vizsgálom. Felmértem, vajon részt vettek-e kockázatelemzési/-kezelési, illetve testbeszéd centrikus képzéseken a gyakorlatban dolgozók, illetve véleményük szerint szükséges-e ilyen képzések tartása, és ők maguk részt vennének-e rajtuk.

¹⁰⁸ WAKEFIELD, Lee – POTTATHILL, Akshay: Customs and Border Security Threat Recognition Training & Technology. *Customs Scientific Journal*. 2014/1. szám. pp. 48-65.

6.1. Módszer

A minta 22 pénzügyőrből állt, akik korábban vagy jelenleg utasforgalomban teljesítettek, illetve teljesítenek szolgálatot Magyarország, és egyben az EU külső határain (vámhatárain): szárazföldi határátkelőhelyeken (közúti állandó jelleggel üzemelő, illetve kishatárok), valamint nemzetközi repülőtéren. A strukturált interjúkat 2021 júliusa és novembere között végeztem. A minta 77%-át férfiak alkották (17 fő), az összes megkérdezett átlagéletkora 36 év volt (20-49 év között). Az interjúalanyok 1 és 29 év közötti szolgálati idővel rendelkeztek a NAV-nál, illetve annak jogelőd szervénél, a Vám- és Pénzügyőrségnél (átlag: 14 év), ebből 0 (nem teljes év) és 29 év közötti gyakorlattal bírtak az utasforgalmi vámellenőrzés területén (átlag: 11,1 év). A rendfokozati állományt tekintve szinte egyenlő arányban képviselték a tiszthelyettesi, zászlósi és tiszti (6-6-6 fő), valamint főtiszti állományt (4 fő).

Az így létrejött eredmények csak a megkérdezettek válaszait, véleményét tartalmazzák, és jóllehet a közölt adatoknak, tekintettel az alacsony számú mintára (az összes utasforgalomban szolgálatot teljesítő pénzügyőr számához képest) nincs statisztikai magyarázó ereje,¹⁰⁹ nem feltétlenül tükrözik a NAV, vagy a magyar pénzügyőrök álláspontját. Ugyanakkor viszonylag pontos képet ad a kutatásban vizsgált jelenségről, a testbeszéd vámellenőrzések során történő felhasználásáról, amelyből következtetések vonhatók le.¹¹⁰

Az egyes megkérdezettek minimális eltéréssel, de ugyanazt a kérdéssort kapták, amely a reptéri vámosoknál 43, a közúti határátkelőhelyeken dolgozó pénzügyőröknél 38 kérdést tartalmazott (tekintettel arra, hogy némely kérdés csak a nemzetközi repülőtereken volt értelmezhető) demográfiai tulajdonságokra, a szervezeti háttérre és a vámvizsgálatok emberi erőforrásaira, a nyilvántartás vezetésre, a célirányos ellenőrzési és kiválasztási módszerekre (ezen belül a kockázati indikátorokra és a testbeszéd indikátorokra vonatkozóan), valamint a kockázatelemzési és előértesítési adatokra vonatkoztak.

Az egyes kutatási kérdések megválaszolására továbbá külföldi forrásokat elemeztem, amelyek a vámtisztek hazugságfelismerő és nonverbális kommunikációt felismerő képességeiket vizsgálták. Emellett felhasználtam saját megfigyeléseimet, amelyeket 2021 júliusában végrehajtott szakmai gyakorlatom során végeztem.

¹⁰⁹ Úgy is fogalmazhatom, hogy a minta nem reprezentatív a NAV utasforgalmi vámellenőrzési szakterületén.

¹¹⁰ HÉRA – LIGETI: i. m. 2014. p. 143.

6.2. Eredmények

Ebben az alfejezetben sorra veszem a kutatási kérdésekre kapott eredményeket, melyek összefüggéseit szövegesen is ismertetem.

6.2.1. Ismertetés

Az (1) kérdésre, miszerint mely pontokon lehet az utasok nem verbális kommunikációját, magatartását kockázati indikátorként figyelembe venni a vámellenőrzés és a kockázatkezelés során, a válaszadók többsége egyetértett azzal, hogy minden esetben alkalmazható (63,6%), ugyanakkor ehhez megfelelő tapasztalati és mentális szint szükséges, mely a későbbiek során a pénzügyőri rutin részévé válik. A megkérdezettek szinte egyöntetűen állították, hogy az utasok nem verbális kommunikációja alkalmas arra, hogy a kockázatkezelés során is figyelembe vegyék (igen választ adók aránya: 95,5%). A vámellenőrzési folyamat (mint kockázatkezelő tevékenység) során kiválasztási módszerként a viselkedés megfigyelését a válaszadók 90,9%-a, a nonverbális kommunikációt 77,3%-uk jelölte, emellett az irányított beszélgetést alkalmazók 86%-a nyilatkozta, hogy figyeli eközben az utas testbeszédét, mely segíti a vizsgálat mélységének meghatározását, illetve nyomatékossítja az esetlegesen fennálló többi kockázati tényezőt az utassal szemben. Ezzel gyakorlatilag a vámellenőrzés minden pontján szerepet játszhat.

A (2) kutatási kérdés kapcsán („Megvizsgálható-e, hogy a testbeszéd indikátorok figyelembevétele, helyes értékelése növeli-e az ellenőrzés hatékonyságát?”) vizsgálataim során arra jutottam, hogy jelenleg nincs erre adat, és emiatt nem, vagy nehezen vizsgálható meg. Ugyanakkor több és részletesebb adatszolgáltatással, nyilvántartás vezetéssel, valamint szituációs kísérletekkel a későbbiekben meg lehetne vizsgálni a kérdést, mely két okból is fontos eredményt hozhatna: 1. megmutathatja, releváns-e a testbeszéd a jogsértések felderítésének szempontjából, emiatt szükséges-e az ellenőrzéseket végző állományt e tekintetben továbbképezni; 2. egy Kraut és Poe 1980-as kutatásához (lásd részletesebben az 5.2.2. „Megvitás” alfejezetben) hasonló szituációs kísérlet alkalmas lehet a szervezeti képességek megmérésére, mely azért lényeges, mert fontos összetevője (a korrekció mértékét befolyásoló tényező, amely az egyes kockázatot elleni védekezési, elhárító képességet mutatja) a William T. Fine által megalkotott kockázatérték meghatározására szolgáló képletnek.¹¹¹

¹¹¹ FINE, William T.: Mathematical evaluation for controlling hazards. *Journal of Safety Research*. 3, 1971/4. pp. 157-166.

A harmadik kérdésnél (3) annak ellenére, hogy objektív adatokkal ez nem igazolható, mégis az interjúalanyok jelentős többsége, 86,4%-a nyilatkozott úgy, hogy a testbeszéd jelek segítik a jogsértő magatartást tanúsító személyek kiválasztását, illetve a jogsértés felderítését a vámellenőrzés során (14. ábra). A legtöbben a testbeszédnek azt a hatását emelték ki, hogy elősegíti a vámellenőrzésre kiválasztást. A leggyakoribb jeleket illetően a legtöbbször az „idegesség” került kiemelésre (15. ábra).

14. ábra „Megítélése szerint segíti-e a jogsértő magatartást tanúsító személyek kiválasztását, illetve a jogsértések felderítését az utas testbeszéde?” (Saját szerkesztés)

15. ábra: A leggyakoribb árulkodó jelek (Saját szerkesztés)

A negyedik kérdésnél (4) azt is vizsgáltam, hogy alkalmaznak-e kockázati profilokat a magas kockázatú utasok kiszűrésére, és amennyiben igen, akkor milyen információk alapján kerül összeállításra, milyen jellemzőket fogalmazznak meg bennük. Megállapítást nyert, hogy léteznek utasforgalmi kockázati profilok, azonban ezek alapvetően korábbi felderítések tapasztalatain, illetve társhatósági információkon, külföldön elterjedt csempészségi trendeken alapulnak, és testbeszéd jelekkel kapcsolatos információkat nem tartalmaznak.

Végezetül azt mértem fel a megkérdezett kollégák körében (5), hogy korábban vettek-e részt kockázatelemzéssel, -kezeléssel, célirányos és szelektív utasforgalmi vámvizsgálatok végrehajtásával, kockázati indikátorok felhasználásával vagy kockázati profilok készítésével és alkalmazásával, illetve ezekhez szorosan kapcsolódó témakörű képzésen, többek között nonverbális kommunikációs jelekkel kapcsolatos képzésen. A 22 megkérdezett pénzügyőrből mindösszesen 6 fő válaszolta, hogy részt vett ilyen képzésen vagy tanfolyamon. Ez a szám annak fényében is kevés, hogy a Felülvizsgált Kyotói Egyezmény, illetve a hatályos UVK is kimondja: a vámellenőrzéseknek kockázatelemzésen kell alapulniuk. Emiatt úgy gondolom, hasznos lenne átfogó jellegű kockázatelemzési és -kezelési képzéseket szervezni mind az utas, mind az áruforgalom tekintetében (előbbi keretében a testbeszéd kommunikációs jelek kockázati alkalmazásával kapcsolatos ismereteket is oktatni). Erről interjúalanyaimat is megkérdeztem, akik döntő többsége (90%) támogatja, és hasonlóan szükségesnek tartja ilyen

képzések megtartását. Képzési formának némileg többen javasolták a jelenléti képzéseket a megoldhatóság függvényében, ennek hiányában e-learning képzésen is szívesen részt vennének. Tananyag tekintetében a komplex (elméleti és gyakorlati) kurzus lehetőségét támogatnák többen.

6.2.2. Megvitatás

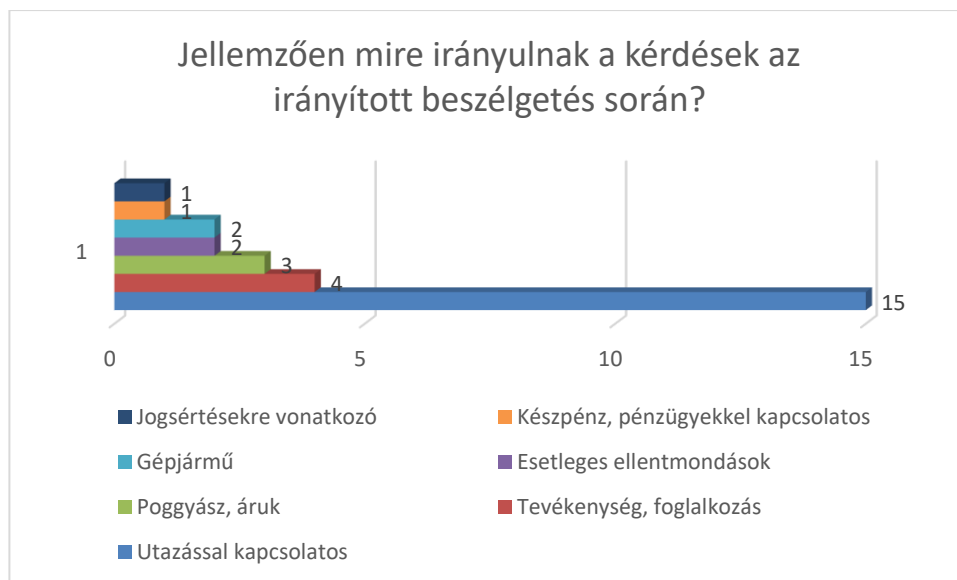
Ahhoz, hogy megismerjem, (1) mely pontokon lehet figyelembe venni a testbeszéd indikátorokat a vámellenőrzés és a kockázatkezelés során, elsőként azt a kérdést tettem fel interjúalanyaimnak, mit gondolnak arról, milyen esetekben lehet egyáltalán alkalmazni a nonverbális kommunikációs jeleket az utasforgalomban. Erre a kérdésre a többség (63,6%) azt válaszolta, hogy „minden esetben”, kisebb részük (22,7%) állította, hogy csak bizonyos esetekben vezethet eredményre, leginkább kábítószercsempészek („nyelők”) esetében. A megkérdezettek közül hárman válaszolták, hogy nem rendelkeznek tapasztalattal a kérdésre nézve. Akik úgy nyilatkoztak, hogy minden esetben alkalmazhatóak a testbeszéd jelek, azok hozzátették: ezek olvasásához, felhasználásához megfelelő tapasztalati és mentális szint szükséges. Ezek birtokában, a későbbiekben a testbeszéd elemzése már a pénzügyőri rutin részévé válik. A „minden esetben” megjelölés a vámellenőrzés tekintetében azt jelenti, hogy elsődlegesen a vámvizsgálat kezdete előtt, az áruvizsgálatra kiválasztás során kerül alkalmazásra, majd az ellenőrzés időtartama alatt is fontos, a vizsgálat további menetét befolyásoló információk szűrhetők le, például az irányított beszélgetés során adott reakciók hatására. A kiválasztási stratégiák között az interjúalanyok nagy része említette az utasok viselkedésének (90,9%), illetve nem verbális kommunikációjának figyelését (77,3%). Ezt mutatja be a 2. esetpélda:

A kutató szolgálatos pénzügyőr a belépő személyforgalmi sávokon a sorban álló gépjárművek között sétált, azokat elemezve, melyeket érdemes másodlagos vizsgálatra lekérni. Ilyenkor rendszerint a járművekben ülő utasok és sofőrök tekintete a pénzügyőrré szokott irányulni, már csak azért is, mivel az alapellenőrzést végző pénzügyőrök zöld színű egyenruhájától eltérően a kutatószolgálatosok fekete pólót viselnek. Az egyik személygépjárműben a női sofőr feltűnően egyszer sem tekintett ki a pénzügyőrré, annak ellenére, hogy többször is megkerülte az autót, végig a tabletjét nézte. Az alapellenőrzést végző pénzügyőr a kutatószolgálat kérésére a nőt másodlagos ellenőrzésre küldte. A nő úgy nyilatkozott, hogy fogtechnikusként dolgozik, és harapásmintákat hoz Magyarországra. Ez a rész igaz is volt, ugyanis az autó csomagtartójában valóban

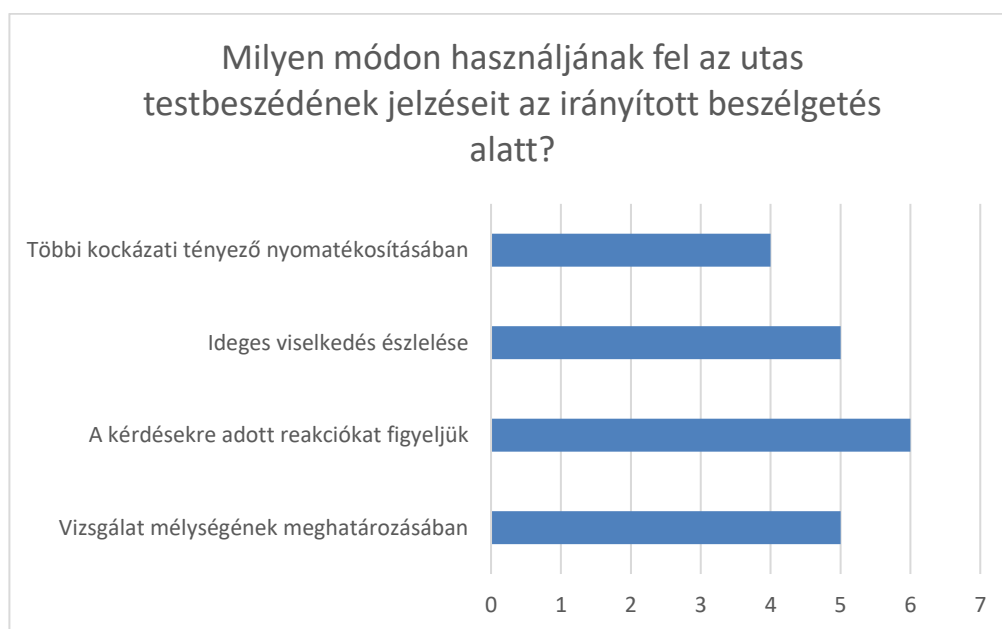
ott volt az említett szállítmány, azonban a gépjármű átvizsgálást végző pénzügyőrnek feltűnt, hogy a gumiabroncs és a felni találkozásánál egy kis helyen egy fekete nejlonanyag látszott ki. A gumiabroncs leszerelése után a fekete nejlonzacskóból több száz doboz adózatlan cigaretta került elő. A kolléga elmondása szerint, ha a nő nem mutat szokatlan viselkedést, talán fel sem figyeltek volna rá.

A vámellenőrzés során a megkérdezettek 95,5%-a válaszolta, hogy alkalmazza az irányított beszélgetés módszerét. Ilyenkor a legtöbbször utazással kapcsolatos kérdéseket tesznek fel az utasnak (honnan, hová, milyen célból, mennyi ideig, hol száll meg stb.). Jellemző még a tevékenységre, foglalkozásra, a poggyászokra vonatkozó, illetve – közúti határátkelőhelyeken – a gépjárműre irányuló kérdések, ezt mutatja a 16. ábra, amelyről leolvasható, hogy tipikusan mire kérdeznek rá a pénzügyőrök az irányított beszélgetés során. Az előbbi technikát alkalmazók 86%-a nyilatkozta, hogy az irányított beszélgetés során is mindig figyelik az utas testbeszédét. Az 17. ábrán látható csoportosítva a válaszok alapján, hogy jellemzően hogyan, avagy mire használják fel az utas testbeszédét a beszélgetés során. Leginkább a feltett kérdésekre adott reakciókat figyelik, vajon megváltozik-e annak hatására az utas viselkedése, testtartása, illetve tud-e a tapasztaltakkal, és a korábban elmondottakkal összefüggő választ adni az ellenőrzés alá vont személy. Az ideges viselkedés észlelése, és úgy általában az irányított beszélgetés alatt tapasztaltak befolyásolják a vizsgálat mélységének meghatározását. Az ideges viselkedés segítő szerepére mutat rá a 3. esetpélda:

Közúti határátkelőhelyen a kutató szolgálat tagjai egy bizonyos sofőrt több alkalommal szigorított ellenőrzés alá vontak, és mindannyiszor adózatlan cigarettát találtak elő a gépjárműből. Legtöbbször azzal árulta el magát a sofőr, hogy a kisbusz átvizsgálása alatt a zsebében lévő kulcsait csörgette idegességében, és amikor a gépjármű azon részéhez értek a pénzügyőrök, ahol a cigaretta el volt rejtve, mindig gyorsabban rázta a kulcsokat. Mindezt úgy, hogy nem vette észre saját viselkedését, teljesen önkéntelen mozdulat volt, amivel elárulta magát. Az ellenőrzést végző pénzügyőrök mindig a kulcsok csörgését figyelték, és ahol a leginkább csörögtek, ott kezdték el megbontani az autót, ahonnan elő is került az adózatlan cigarettaszállítmány.

16. ábra: Az irányított beszélgetés során feltett kérdések tipizálása (Saját szerkesztés, a feltüntetett számok azt mutatják, az interjúalanyok közül hányan említették az adott kategóriát)

17. ábra: Az utas testbeszédének felhasználása az irányított beszélgetés alatt (Saját szerkesztés)

A vizsgálódásom második fókusz (2) Robert E. Kraut és Donald Poe 1980-as kísérlete, melyet vámtisztviselők és laikus személyek bevonásával készítettek, arra világított rá, hogy a vámtisztviselők nem értek el jobb eredményt a csempészek kiválasztásában a testbeszéd jelek és az utas tulajdonságainak megfigyelésével, mint a laikusok. 110 utassal végeztek a valóságoshoz hasonlatos, de „hamis vámellenőrzési” szituációkat, akiknek a felét, 55 főt csempésznek jelölték ki, elrejtve náluk különböző csempészárukat. A tisztviselők és a kontrollcsoport feladata az volt, hogy videófelvételek alapján (ahol az utasok látszódtak a vámellenőrzés előtt, és amíg a vámőr kérdéseket tett fel) jelöljék, hogy az egyes utasokat

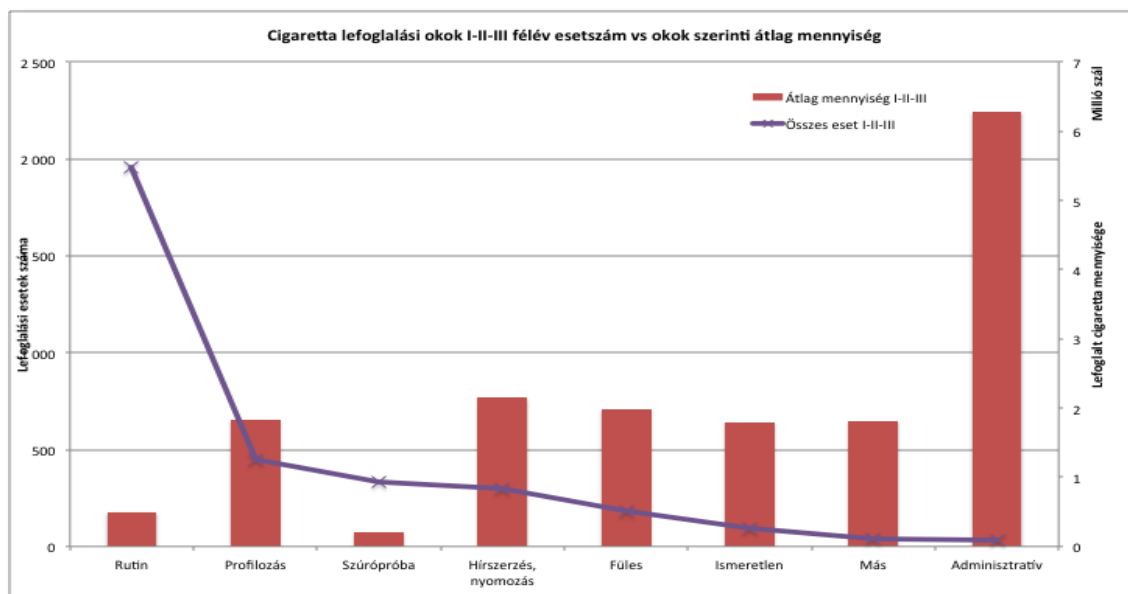
kiválasztanak-e teljes fizikai áruvizsgálatra, avagy sem. A két szerző feltételezése az volt, hogy a vámtisztek a hazugságfelismerésben szakértői mivoltuk révén jobb eredményt fognak elérni, mint a laikusok. Ennek ellenére az összes résztvevő 22%-ban hozott helyes kiválasztást, a laikusok 25%-ban találták el a csempészt, míg ez a vámtisztek esetében csak 14% volt.¹¹² Ez a kérdés azért is nehezen megvizsgálható, mert a legtöbb vámhatóság nem vezet nyilvántartást arról, hogy mi alapján választottak ki egy utast teljes fizikai áruvizsgálatra vagy szigorított vámellenőrzésre, csupán a jogsértések kerülnek rögzítésre. Megvizsgáltam továbbá a WCO Customs Enforcement Network (CEN) nemzetközi lefoglalási és bűncselekményi adatbázist. Ez egy relációs lefoglalási adatbázis MS Access alapon. Tartalmaz egy „t_case” táblát, melyben a feltöltött ügyek összes információja található, ebből szűrhetők ki a különböző szempontok, többek között az, hogy mi vezetett a lefoglaláshoz (t_detection), illetve alkalmaztak-e valamilyen technikai eszközt (t_technicalaid).¹¹³ A lefoglaláshoz vezető okok között egyrészt nincs utalás a nonverbális kommunikációra vagy testbeszéd indikátorokra (azaz nincs ilyen megjelölési lehetőség), az egyes kategóriák: rutin eljárás, adminisztratív vizsgálat, szűrőpróbaszerű vizsgálat, profilozás, konkrét személyre vagy szállítóeszközre vonatkozó „füles”, nyomozási vagy bűnügyi hírszerzés információk, esetleg valamilyen egyéb ok, vagy ismeretlen, az adatszolgáltató által nem pontosított szempont.¹¹⁴ Másrészt az egyes indoktípusok között is keveredés észlelhető (pl. a kockázatelemzés nem a „profilozás” típus alá tartozik), a legtöbb esetben csak a „rutint” nevezik meg, ami nem definiálható pontosan (lásd erről a 18. ábrát). Ezzel összefüggésben áll, hogy interjúalanyaim között végzett felmérésem során is szinte mindenki a pénzügyőri rutint és megérzést választotta vámellenőrzésre való kiválasztási módszerként (19. ábra). Ezzel kapcsolatban érdekesnek tartom megjegyezni, ahogy az interjúk során elhangzott, a testbeszédelemzés megfelelő tapasztalati szint után beépül a pénzügyőri rutinba, így, hogy a kérdések során külön lehetőségként jelent meg az utas viselkedése és nonverbális kommunikációja, majdnem egyenlő arányban jelölték alkalmazott módszerként, mint a rutint és a megérzést. Ez indokolja azt a javaslatomat, hogy érdemes lenne akár a fent említett CEN adatbázist kibővíteni részletesebb felderítési indokokkal, illetve pontosabb adatszolgáltatással, hiszen, ahogy Csaba Zágon is fogalmaz, a félreértett és nem megbízható adatszolgáltatás miatt (mely abból is ered, hogy egy adott országon belül is más

¹¹² KRAUT, Robert E. – POE, Donald: Behavioral Roots of Person Perception: The Deception Judgments of Customs Inspectors and Laymen. *Journal of Personality and Social Psychology*. 39. 1980/5. pp. 784-798. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.39.5.784>

¹¹³ BERTRAMO, Philippe: CEN – Access data structure. World Customs Organization. 2002.

¹¹⁴ CSABA: i. m. 2014. p. 202.

végzi a lefoglalást és az adatrögzítést) az adatok nehezen elemezhetők, s az ilyen kétséges adatokkal „az elemzés nem tud mit kezdeni.”¹¹⁵

18. ábra: Cigaretta lefoglaláshoz vezető okok a CEN adatbázisában 2003. január 1. - 2004. június 30. között
(Forrás: CSABA Zágón: i. m. 2014. p. 203.)

¹¹⁵ CSABA: i. m. 2014. p. 203.

19. ábra: A megkérdezett pénzügyőrök válaszlai a kiválasztási stratégiát illetően (Saját szerkesztés, a jelölt százalékok azt mutatják, a megkérdezettek hány százaléka említette meg az adott módszert)

A harmadik vizsgálati szempontnál (3) a testbeszéd hatásairól kérdezve a legtöbben egyetértettek, hogy az segíti a jogsértő magatartást tanúsítók kiválasztását, és a jogsértés felderítését. Kettőn nyilatkoztak úgy, hogy véleményük szerint nem, egy fő szerint pedig részben, kb. 10%-ban segíti. Akik szerint segítséget nyújt a testbeszédre való támaszkodás, többen kiemelték, hogy nagyon fontos szerepe van a testbeszéd figyelésének a munkájukban, már a kiválasztás is sokszor ezen dől el. Ezzel kapcsolatosan egyikük a következőképp fogalmazott:

„Abban az esetben, ha az eljáró pénzügyőr - akár ösztönösen, akár tanult ismeretek alapján - használja a testbeszéd gesztusok felismerésében rejlő lehetőségeket, eredményesebb kiválasztás valósul meg. Olyan esetek is gyakoriak, amikor az eljáró pénzügyőr felismeri az utas feszült, ideges magatartását, de nem tudatosan - tehát nem tudatosan benne, hogy egy testbeszéd gesztust ismert fel -, valamint gyakran nem is tudja elmondani, miért gondolta idegesnek az eljárás alá vont

személyt - tehát tudatosan nem is figyelt fel a nonverbális kommunikációra, hanem azt ösztönösen alkalmazta."¹¹⁶

Emellett a vizsgálat során megerősítheti a gyanút a pénzügyőrből, illetve nyomatékosítja az esetleges többi kockázati tényezőt. Ugyanakkor a viselkedési jeleket a helyzet kontextusában érdemes nézni, hiszen önmagában még nem bizonyít semmit, ha valaki szokatlanul viselkedik. Tisztában kell lenni azzal is, hogy az utasok többsége idegesen reagál az ellenőrzésre (főleg, ha első alkalommal kerül ilyen helyzetbe), így abból sokszor nem, vagy csak nehezen szűrhető le olyan jel, amely segítené a felderítést, állították azok, akik szerint nem, vagy csak részben segít a testbeszéd. Érdekesség, hogy ehhez képest, amikor a leggyakoribb jelekről kérdeztem, a legtöbbször éppen az „idegesség” került kiemelésre. Ez az eredmény egyébként közelít Kraut és Poe eredményeihez, akik kutatásuk során azt találták, hogy mind a vámtisztek, mind a laikus személyek ellenőrzésre kiválasztási döntésében domináns hatással bírt, ha az utason láthatóak voltak az idegesség jelei (emellett leggyakrabban a foglalkozással és életkorral kapcsolatos információkat említették befolyásoló tényezőként).¹¹⁷ Az idegesség mellett többen említették a zavart viselkedést, és a szemkontaktus hiányát, mely utóbbi az egyik leggyakoribb válasz a hazugságfelismerésre világszerte.¹¹⁸ De akadt példa az „üss vagy fuss” mechanizmus két jellemző megnyilvánulására is. A csempészek számára létkérdés, hogy átjutnak-e a vámvizsgálaton, vagy lebuknak. Navarro írja, hogy veszély esetén az emberek ma is éppúgy megdermednek először (ha csak egy pillanatra is), és ez a pillanat elég eldönteni az agynak, hogy miként reagáljon a veszélyre: megküzd vagy elfut. A megfutamodás modern kori jeleként éppen a „bujkálást”, azaz az összehúzott nyakat és vállakat szokták emlegetni, míg a megküzdés jeleként a támadóbb jellegű kommunikációt.¹¹⁹

A negyedik vizsgálati szempont esetében (4), ami a kockázati profilok jellemzőit illeti, leggyakrabban lehetséges elkövetési módok, kockázatos járatok, indulási országok alkotják, amelyeket elsődlegesen a légi forgalomban a járat megérkezését megelőző előzetes kockázatelemzés során vesznek figyelembe. Használnak helyi szintű kockázati profilokat, amelyek a NAV hatáskörébe tartozó jogsértő cselekményekkel kapcsolatban általánosabb jellegűek. Ezeket általában az utasforgalmi ellenőrzést végző kollégák tapasztalatai, javaslatai, valamint külföldi partnerszolgálatok által felismert trendek alapján a Kockázatkezelési Osztály

¹¹⁶ Részlet az egyik interjúból

¹¹⁷ KRAUT – POE: i. m. 1980. p. 12.

¹¹⁸ BOND, Charles F. et al.: A World of Lies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37, 2006/1. pp. 60-74.
<https://doi.org/10.1177%2F0022022105282295>

¹¹⁹ NAVARRO, Joe: Beszédes testek. Hetedik kiadás. Libri. Bp. 2011. pp. 55-69.

állítja fel. Emellett használnak társhatóságok által létrehozott kockázati profilokat is, utóbbiak általában szűkebben bizonyos bűncselekményekre fókuszálnak. Ezekről a profilokról legtöbbször szóban, eligazításon vagy körlevelekben kap információt a végrehajtói állomány. A profilok felülvizsgálata szolgálati helyenként eltérő, összességében a megkérdezettek szűk többsége (55%) állította, hogy nem szokták vizsgálni, hogyha egy profil már nem érvényes, vagy túl sok hamis riasztáshoz vezet.

Az ötödiknél pedig (5) az általam megkérdezett pénzügyőrök 72,7%-a nem vett részt korábban kockázatelemzéssel, szelektív utasforgalmi vámvizsgálattal, illetve testbeszéddel kapcsolatos képzésen. Azok, akik részt vettek, azt válaszolták, hogy a Nemzeti Közszerológati Egyetem Rendészettudományi Karán, illetve a NAV Képzési, Egészségügyi és Kulturális Intézete Pénzügyőr Iskolán tartott szakosító tanfolyamon részesültek az említett oktatásban, előbbi intézményben a kockázatelemzés és -kezelés elméletével, utóbbi esetben többnyire a testbeszéd jelek értelmezésével megismerkedve. Ugyanakkor interjúalanyaim döntő többsége szükségesnek tartja ilyen képzések szervezését, lehetőleg komplex (elméleti és gyakorlati, utóbbi hangsúlyosabb), jelenléti formában, amelyen hasonló arányban (90,9%) szívesen részt vennének. Miért is lenne ez jó? Amellett, hogy a Felülvizsgált Kyotói Egyezmény és maga az UVK is előírja a kockázatelemzésen alapuló vámmellenőrzések követelményét, egyéb előnyökkel is járhat.

Levine 2016-os kutatásának eredménye megállapította, hogy a megtévesztés felderítési pontosságának továbbfejlesztése lehetséges. Az Egyesült Államok Vámhatóságának 39 elit vámtisztjéből álló mintán végezte alábbi kísérletét: a hatékony kérdés technikáját vizsgálta meg azzal kapcsolatban, hogy a diagnosztikusabb kérdésekkel nagyobb eséllyel fedhető fel a hazugság. A vámtisztviselőknek 12 interjút mutattak videófelvevételről, amelyből három különböző kérdéskör alapján négy-négy-négy interjút készítettek (utolsó körben már főként diagnosztikusabb kérdéseket használtak), ezek alapján kellett dönten: a videón szereplő személy őszinte vagy hazudik. Ezzel a kísérlettel Levine a hatékony, diagnosztikus kérdés módszerének gyakorlati alkalmazását vizsgálta, és azt, hogy ezzel jelentősen javítható az emberek hazugságfelismerő képessége (gyakorlatilag a nonverbális jelek felhasználása is ezt a célt szolgálja). Feltételezései beigazolódtak: az első kérdéssor alapján mindössze 41,7%-os találati pontosság után, az utolsó kérdéssor felhasználásával már 78,2%-ra javult. Ez azt mutatja, hogy a hatékonyabbnak feltételezett technika elsajátításával valóban jobb eredmények

érhetők el.¹²⁰ Véleményem szerint az utasforgalmi vámellenőrzést végzők között a tudatos kockázatelemzés, viselkedéselemzés, vagy akár a Levine által vizsgált kérdezési stratégiák elsajátítása szintén segítené a jogsértő személyek kiválasztását, és a jogsértő cselekmények felderítését. Ennek megvizsgálásához előzetesen a már fentebb említett szituációs kísérlet¹²¹ elvégzése lenne szükséges az igazgatóságok állományainak bevonásával, hiszen ennek eredményéhez, mint referenciaértékhez lehetne viszonyítani egy ilyen képzés hatásosságát.

¹²⁰ LEVINE, Timothy R.: Strong Diagnostic Questioning Effects on Deception Detection Accuracy With U.S. Customs Agents. *Communication Research Reports*. 34, 2017/1. pp. 84-87.
<http://dx.doi.org/10.1080/08824096.2016.1240075>

¹²¹ KRAUT – POE: i. m. 1980.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Dolgozatomban a testbeszéd jelek felhasználásának a vámellenőrzés során gyakorolt hatását vizsgáltam, némiképp abból a sztereotípiából kiindulva, miszerint a vámtisztviselők, mint a hazugságfelismerésben tapasztaltabb szakemberek, felhasználják az utasok nonverbális kommunikációs jeleit a vámellenőrzés során jelentkező kockázatok kezelésekor. A dolgozat első részében a testbeszéd kutatásának tudománymetriai elemzését végeztem el, kiindulási pontként a kutatási témámmal foglalkozó szakirodalmak áttekintésére. Ezt követően bemutattam, hogy a nem verbális kommunikáció, és ezen belül a testbeszéd milyen jelekből áll: a mimika, a kinezika, a gesztusok, és ezek milyen jelentéssel bírnak. A harmadik fejezetben összefoglaltam a kockázatelemzés és -kezelés alapjait, a legfontosabb alapfogalmakat és az általános elméletét. Ezután megvizsgáltam, hogy a vámhatóságok a globális kereskedelem és a légiutasforgalom volumenének robbanásszerű növekedése miatt lépéskényszerbe kerültek: a korábbi ellenőrzési gyakorlatok tarthatatlanná válása miatt, emellett a világkereskedelem résztvevőinek, és az állami érdekeknek való megfelelés következtében azzal a problémával szembesültek, hogy egyrészt meg kell könnyíteni a vámjogszabályok tiszteletben tartásával eljáró személyek, illetve szervezetek által szállított áruk és a jogkövető utasok nemzetközi áramlását, ugyanakkor folyamatosan fel kell lépni az állami költségvetést, vagy az EU állampolgárainak biztonságát veszélyeztető vagy károsító cselekmények elkövetőivel szemben – mindezt változatlan szervezeti létszámmal. Erre nyújt megoldást a kockázatkezelés, melynek célja, hogy az erőforrások optimális elosztása révén a szervezet céljait leginkább veszélyeztető kockázatok elhárítására fordíthassanak hangsúlyt. Az utasforgalomban ilyen szempont lehet az ellenőrzésre kiválasztások tudatosabbá tétele a testbeszéd jelek elemzésével.

Ugyanitt megfigyelhető egy másik fontos ellentmondás megoldására való törekvés, ahol a vámszervezetek viszonylag lassan változó erőforrásaival kell megoldani nagyon gyorsan és széles skálán változó feladatokat úgy, hogy az adófizetők pénzén működtetett szervezet hatékony lehessen.

A negyedik fejezetben az utasforgalmi vámellenőrzés jogszabályi alapjait, az egyes eljárási szabályokat mutattam be: mind a közös jellemzők, mind az egyes határátkelő típusok szerint tapasztalható sajátosságok szerint.

Végezetül az ötödik fejezetben bemutattam a kutatás során készített interjúk és megfigyelések, valamint a hasonló témájú külföldi kutatások elemzésével létrejött megállapításaimat. Megállapítottam, hogy bár szubjektív beszámolók szerint fontos szerepe van, ugyanakkor

jelenleg a vámhatóságok gyakorlatából objektív bizonyítékokkal nem állapítható meg, hogy a testbeszéd indikátorok értelmezése ténylegesen nagyobb arányú találati pontosságot eredményezne a jogsértő cselekmények felderítésében, mint a véletlen találatok. Javaslatok szerint azonban részletesebb nyilvántartások vezetésével, adatszolgáltatással a későbbiekben megvizsgálható lenne tudományos szempontok szerint. Ehhez véleményem szerint elsősorban olyan teljes körű statisztika szükséges, mely tartalmazza: a belépő utasok számát, azt, hogy adott időintervallumban hány utas ellenőrizhető, hány utast vontak ellenőrzés (szigorított / teljes fizikai áruvizsgálat) alá, és ebből mekkora volt a találati pontosság. Ezekből az adatokból lemodellezhető lenne egy olyan szituáció, amely alkalmas Kraut és Poe kutatásának megismétlésére, és amellyel megmérhetővé válna, hogy a testbeszéd indikátorok elemzése milyen arányban vezet tényleges pozitív, illetve hamis pozitív találatokhoz (természetesen a látencia miatt az eredmények sosem lennének 100%-os pontosságúak a valóságra vetítve). Egy ilyen gyakorlati kísérlet az alapját jelenthetné kockázatelemzéssel, viselkedéselemzéssel kapcsolatos képzések szervezésének, melyre az általam végzett igényfelmérés alapján szükség lenne. A kutatás tehát folytatható lenne egyrészt az imént felvázolt irányba.

A téma jövője másrészt a mesterséges intelligencia (MI) alapú technológiák fejlődésével az emberi hazugságfelismerés helyett a nonverbális kommunikációs jeleken alapuló hazugságfelismerő szoftverek alkalmazásának kutatása lehet. Hogy talán nem is olyan sokára valóban ilyen eszközök segítik majd a határellenőrzéseket, azt bizonyítja az Európai Bizottság Horizon 2020 program keretében finanszírozott kutatása az iBorderCtrl nevű, MI-alapú hazugságfelismerésre is képes, határátlépést segítő informatikai rendszer gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban, melyet az EU három külső határán teszteltek: Lettországon, Görögországon és Magyarországon. A rendszer tartalmaz egy online interjú modult, ahol az EU-ba belépni szándékozó utas a határátkelőre érés előtt videóinterjú formájában (webkamera és internetkapcsolat segítségével) nyilatkozhat a „virtuális határőr” kérdéseire. A válaszadásokat egy mikro arckifejezéseket felismerő rendszer elemzi, és megállapításait jelzi a tényleges ellenőrzést lefolytató határőrnek.¹²² Bár a rendszert egyelőre határellenőrzési célokra tervezik, érdemes lehet megvizsgálni, hogy alkalmazható lenne-e vámellenőrzési célokra is, ezzel újabb lépéssel közeledve az okos határok (*smart border*) irányába.

¹²² KENDRICK, Molly: The border guards you can't win over with a smile. BBC. 2019. április 17. URL: <https://www.bbc.com/future/article/20190416-the-ai-border-guards-you-cant-reason-with>, (Letöltés ideje: 2021. 11. 01.)

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] AVEN, Terje: Risk Analysis. Második kiadás. Wiley & Sons, Chichester, 2015.
- [2.] AVEN, Terje: Risk Analysis: Assessing Uncertainties Beyond Expected Values and Probabilities. Wiley, Chichester, 2008.
- [3.] BERTRAMO, Philippe: CEN – Access data structure. World Customs Organization. 2002.
- [4.] BODA József et al. (szerk.): Rendészettudományi Szaklexikon. Dialóg Campus. Bp., 2019.
- [5.] BOND, Charles F. et al.: A World of Lies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 37. évf. 2006/1. szám. pp. 60-74. <https://doi.org/10.1177%2F0022022105282295>
- [6.] BUDA Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Animula, Bp., 1994. pp. 18-19. URL: <https://mek.oszk.hu/02000/02009/#>
- [7.] CSABA Zágón: A gazdasági biztonságot garantáló fegyveres szervezet (vámigazgatás) szükséges képességei és kapacitásai meghatározását támogató kockázatelemzési eljárások. Doktori értekezés. Nemzeti Közszerzői Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, Bp., 2014. pp. 27-28. <https://doi.org/10.17625%2FNKE.2015.002>
- [8.] CSABA Zágón: Experiences and spread of risk analysis in the law enforcement. In: Czene-Polgár Viktória – Zsámbokiné Ficskovszky Ágnes (szerk.) Innováció, elektronizáció, tudásmenedzsment: Tanulmánykötet. Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozat, Bp., 2018. pp. 47-57.
- [9.] CSABA Zágón: Kockázatkezelés a rendvédelem területén. Publikálatlan kézirat. 2020. p. 26.
- [10.] EKMAN, Paul – FRIESEN, Wallace V.: Detecting deception from the body or face. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29. 1974/3. pp. 288-298. <https://doi.org/10.1037/h0036006>
- [11.] ELSEVIER B. V.: Scopus fact sheet. https://www.elsevier.com/_data/assets/pdf_file/0017/114533/Scopus_GlobalResearch_Factsheet2019_FINAL_WEB.pdf (Letöltve: 2021. 09. 18.)
- [12.] ERDŐS Ákos: Pénzügyőri szolgálati ismeretek. Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozata. Bp., 2020. pp. 167-168.
- [13.] FEKETE István: Folyamat alapú működési kockázatfelmérés – kockázatelemzés alapú belső ellenőrzés. *Egészségügyi Gazdasági Szemle*. 47. évf. 2009/6. szám., pp. 5-10.
- [14.] FINE, William T.: Mathematical evaluation for controlling hazards. *Journal of Safety Research*. 3. 1971/4. pp. 157-166.

- [15.] FORGÁCS József: A társas érintkezés pszichológiája. Gondolat-Kairosz, Bp., 1997.
- [16.] HÉRA Gábor – LIGETI György: Módszertan a társadalmi jelenségek kutatására. Osiris, Bp., 2014.
- [17.] HORNAI Gábor: Kockázat és kockázatkezelés. *A Magyar Villamosművek közleményei*. 2. évf. 2001/4. szám. pp. 40-46.
- [18.] KENDRICK, Molly: The border guards you can't win over with a smile. BBC. 2019. április 17. URL: <https://www.bbc.com/future/article/20190416-the-ai-border-guards-you-cant-reason-with> (Letöltve: 2021. 11. 01.)
- [19.] KOVÁCS Zsolt: A rendészeti gépjármű átvizsgálás módszertana, avagy hogyan lehet megnövelni a felderítési hatékonyságot a bűnüldözés területén. TDK dolgozat. Nemzeti Közzolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar. Bp., 2020.
- [20.] KRAUT, Robert E. – POE, Donald: Behavioral Roots of Person Perception: The Deception Judgments of Customs Inspectors and Laymen. *Journal of Personality and Social Psychology*. 39. 1980/5. pp. 784-798. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.39.5.784>
- [21.] LEVINE, Timothy R.: Strong Diagnostic Questioning Effects on Deception Detection Accuracy With U.S. Customs Agents. *Communication Research Reports*. 34. 2017/1. pp. 84-87. <http://dx.doi.org/10.1080/08824096.2016.1240075>
- [22.] MEYER, Pamela: Verj át, ha tudsz! 21. Század. Bp., 2015.
- [23.] MOLNÁR Katalin: Kommunikáció a rendvédelmi munkában. Rejtjel, Bp., 2001. URL: http://www.nyelvilektoralas.hu/publikacio/komm_rendved_munkaban.pdf (Letöltve: 2021. 02. 11.)
- [24.] NAVARRO, Joe: Beszédes testek. Hetedik kiadás. Libri. Bp. 2011. pp. 55-69.
- [25.] PACHUR, Thorsten – MARINELLO, Gianmarco: Expert intuitions: How to model the decision strategies of airport customs officers? *Acta Psychologica*, 144, 2013/1. pp. 97-103. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2013.05.003>
- [26.] PAJOR Andrea: Adóhatósági ellenőrzések. Publikálatlan kézirat, 2021.
- [27.] PÁLINKÁS Péter: Kockázatkezelési eljárások alkalmazása az Európai Unió mezőgazdaságában. Doktori értekezés. Szent István Egyetem Gazdálkodási és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő, 2011.
- [28.] PEASE, Allan – PEASE, Barbara: A testbeszéd enciklopédiája. Park, Bp., 2006.
- [29.] PEASE, Allan: Testbeszéd. Huszonötödik kiadás. Park, Bp., 2016.
- [30.] PELTIER, Thomas R.: Information Security Risk Analysis. Második kiadás. CRC Press, Boca Raton, 2005.

- [31.] PRICE, Derek J. De Solla: Little Science, Big Science. Columbia University Press, New York, 1963. <https://doi.org/10.7312/pric91844>
- [32.] REASON, James: Organizational accidents revisited. CRC Press, Boca Raton, 2016.
- [33.] SASVÁRI Péter – URBANOVICS Anna: A tudományos publikálás alapjai. Nemzeti Közzolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar, Bp., 2019 URL: <http://real.mtak.hu/id/eprint/101076>
- [34.] SZABÓ József (szerk.): Hadtudományi Lexikon I-II. Magyar Hadtudományi Társaság, Bp., 1995.
- [35.] TRUEL, Catherine: A Short Guide To Customs Risk. Routledge, New York, 2016. pp. 21-26.
- [36.] VASVÁRI Tamás: Kockázat, kockázateszlelés, kockázatkezelés – szakirodalmi áttekintés. *Pénzügyi Szemle*. 60. évf. 2015/1. szám. pp. 29-48.
- [37.] WAKEFIELD, Lee – POTTATHILL, Akshay: Customs and Border Security Threat Recognition Training & Technology. *Customs Scientific Journal*. 4. 2014/1. pp. 48-65.
- [38.] ZSOLT Péter: Kommunikáció-elméletek diszciplínái. EU-Synergion Kft., Vác, 2006.

Szerző megnevezését nem tartalmazó művek

- [39.] Nemzeti Adó- és Vámhivatal: 59.1. számú NAV információs füzet – Az Európai Unió külső vámhatárán működő határkirendeltségek URL: https://nav.gov.hu/data/cms319488/59_1_sz_fuzet_Az_Europai_Unio_kulso_vamhataran_mukodo_hatarkirendeltsegek_20140220_2014.02.20_16_38.pdf (Letöltve: 2021. 10. 21.)
- [40.] A NAV Repülőtéri Igazgatósága igazgatója által kiadott 1001/2016/385. számú eljárási rend a kockázatelemzési és kockázatkezelési tevékenység során követendő eljárásról
- [41.] A Nemzeti Adó- és Vámhivatal Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Adó- és Vámigazgatóság igazgatója által kiadott 1002/2019/215. eljárási rend a magyar-ukrán közúti határátkelőhelyeken a személyforgalom vámellenőrzéséről.
- [42.] FRONTEX: Common Integrated Risk Analysis Model version 2.0. European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union. FRONTEX, Varsó, 2012.
- [43.] European Communities: A Guide To Risk Analysis and Customs Controls. Luxembourg, 1999.
- [44.] MSZ ISO 31000:2018 – Kockázatmenedzsment. Magyar Szabványügyi Testület. Bp., 2018.

- [45.] World Customs Organization: Customs Risk Management Compendium. Common part. Brussels, é.n. URL: <http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/enforcement-and-compliance/activities-and-programmes/risk-management-and-intelligence/risk-management-compendium-common-part.pdf?la=en> (Letöltve: 2021. 10. 19.)
- [46.] World Customs Organization: Kyoto Convention – General Annex – Chapter 6 Guidelines on Customs Control. Brussels, 2000.
- [47.] World Customs Organization: Risk Assessment Profiling and Selectivity Training for Front-line Customs Officers at Land Border Crossings. Brussels, 2011.
- [48.] World Customs Organization: Risk Assessment, Profiling and Selectivity Training on Passengers for Front-line Customs Officers at Airports. Brussels, 2011.

Jogforrások

- [49.] 2006. évi XLI. törvény a vám eljárások egyszerűsítéséről és összehangolásáról szóló, Kiotóban, 1973. május 18-án kelt nemzetközi egyezmény Brüsszelben, 1999. június 26-án létrehozott Módosító Jegyzőkönyvének kihirdetéséről [Felülvizsgált Kiotói Egyezmény]
- [50.] A határokon történő áruellenőrzések összehangolásáról szóló, 1982. október 21-i genfi nemzetközi egyezmény
- [51.] A Tanács 1262/84/EGK rendelete (1984. április 10.) a határokon történő áruellenőrzések összehangolásáról szóló nemzetközi egyezmény megkötéséről.
- [52.] Az Európai Parlament és a Tanács 952/2013/EU rendelete (2013. október 9.) az Unió Vámkódex létrehozásáról [Unió Vámkódex, UVK]

Felhasznált prezentációk

- [53.] Szn.: CELBET: Profiling and Interviewing in Customs Control.
- [54.] KOVÁCS Zsolt – TÓTH Tamás: Risk Analysis at Bus Traffic (CELBET)

Honlapok

- [55.] Nemzeti Adó- és Vámhivatal karrieroldala („Jelentkezz pénzügyőrnek!”) URL: <https://www.nav.gov.hu/jelentkezzpenzugyornek> (Letöltve: 2021. 02. 11.)
- [56.] UNECE: Trade Facilitation Implementation Guide. URL: <https://tfig.unece.org/index.html> (Letöltve: 2021. 02. 11.)

ÁBRAJEGYZÉK

1. ÁBRA: TESTBESZÉDDEL FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK SZÁMA ÉVENKÉNT 1971-2020 KÖZÖTT (ADATOK FORRÁSA: SCOPUS ADATBÁZIS 1971-2020)).....	9
2. ÁBRA: A TESTBESZÉDDEL FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK SZÁMA TÍPUSAIK SZERINT (ADATOK FORRÁSA: SCOPUS ADATBÁZIS 1971-2020)).....	10
3. ÁBRA: A TESTBESZÉDDEL FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK TÍPUSAINAK SZÁZALÉKOS ELOSZLÁSA (ADATOK FORRÁSA: SCOPUS ADATBÁZIS 1971-2020).....	10
4. ÁBRA: A TESTBESZÉDDEL FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK TUDOMÁNYTERÜLETI MEGOSZLÁSA (ADATOK FORRÁSA: SCOPUS ADATBÁZIS 1971-2020).....	11
5. ÁBRA: SZÓFELHŐ A TESTBESZÉD TÉMÁJÚ TUDOMÁNYOS PUBLIKÁCIÓK ALAPJÁN (FORRÁS: SCIVAL)	12
6. ÁBRA: A LEGTÖBB TESTBESZÉDDEL FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNY SZERZŐI (ADATOK FORRÁSA: SCOPUS ADATBÁZIS 1971-2020).....	12
7. ÁBRA: A TESTBESZÉDDEL FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK INTÉZMÉNYI ELOSZLÁSA (ADATOK FORRÁSA: SCOPUS ADATBÁZIS 1971-2020)).....	13
8. ÁBRA: A TÍZ LEGTÖBB TESTBESZÉDDEL FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNNYEL RENDELKEZŐ ORSZÁG MEGJELENÉS SZERINT 1971-2020 KÖZÖTT (ADATOK FORRÁSA: SCOPUS ADATBÁZIS 1971-2020).....	14
9. ÁBRA: A LEGALÁBB TÍZ TESTBESZÉDDEL FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYT FINANSZÍROZÓ INTÉZMÉNYEK LISTÁJA (ADATOK FORRÁSA: SCOPUS ADATBÁZIS 1971-2020).....	14
10. ÁBRA: A KOCKÁZATKEZELÉS FOLYAMATA (FORRÁS: VASVÁRI TAMÁS: KOCKÁZAT, KOCKÁZATÉSZLELÉS, KOCKÁZATKEZELÉS – SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS. PÉNZÜGYI SZEMLE. 60. ÉVF. 2015/1. SZÁM. PP. 29-48.....	25
11. ÁBRA: A VÁMELLENŐRZÉS SVÁJCI SAJT MODELLJE. SAJÁT SZERKESZTÉS A CELBET: PROFILING AND INTERVIEWING IN CUSTOMS CONTROL C. OKTATÁSI ANYAGA ALAPJÁN.....	31
12. ÁBRA: A VÁMELLENŐRZÉS, MINT KOCKÁZATKEZELÉS FOLYAMATA. SAJÁT SZERKESZTÉS KOVÁCS ZSOLT – TÓTH TAMÁS: RISK ANALYSIS AT BUS TRAFFIC, CELBET PREZENTÁCIÓ ALAPJÁN.....	35
13. ÁBRA: A REPÜLŐTÉRI UTASFORGALOM VÁMELLENŐRZÉSE A ZÖLD FOLYOSÓN (FORRÁS: NAV - JELENTKEZZ PÉNZÜGYŐRNEK! KAMPÁNYOLDAL, HTTPS://WWW.NAV.GOV.HU/JELENTKEZZPENZUGYORNEK)	41
14. ÁBRA „MEGÍTÉLÉSE SZERINT SEGÍTI-E A JOGSÉRTŐ MAGATARTÁST TANÚSÍTÓ SZEMÉLYEK KIVÁLASZTÁSÁT, ILLETVE A JOGSÉRTÉSEK FELDERÍTÉSÉT AZ UTAS TESTBESZÉDE?” (SAJÁT SZERKESZTÉS).....	47
15. ÁBRA: A LEGGYAKORIBB ÁRULKODÓ JELEK (SAJÁT SZERKESZTÉS)	48
16. ÁBRA: AZ IRÁNYÍTOTT BESZÉLGETÉS SORÁN FELTETT KÉRDÉSEK TIPIZÁLÁSA (SAJÁT SZERKESZTÉS, A FELTÜNTETETT SZÁMOK AZT MUTATJÁK, AZ INTERJUALANYOK KÖZÜL HÁNYAN EMLÍTETTÉK AZ ADOTT KATEGÓRIÁT)	51
17. ÁBRA: AZ UTAS TESTBESZÉDÉNEK FELHASZNÁLÁSA AZ IRÁNYÍTOTT BESZÉLGETÉS ALATT (SAJÁT SZERKESZTÉS).....	51
18. ÁBRA: CIGARETTA LEFOGLALÁSHOZ Vezető okok a CEN ADATBÁZISÁBAN 2003. JANUÁR 1. - 2004. JÚNIUS 30. KÖZÖTT (FORRÁS: CSABA ZÁGON: I. M. 2014. P. 203.)	53
19. ÁBRA: A MEGKÉRDEZETT PÉNZÜGYŐRÖK VÁLASZAI A KIVÁLASZTÁSI STRATÉGIÁT ILLETŐEN (SAJÁT SZERKESZTÉS, A JELÖLT SZÁZALÉKOK AZT MUTATJÁK, A MEGKÉRDEZETTEK HÁNY SZÁZALÉKA EMLÍTETTE MEG AZ ADOTT MÓDSZERT).....	54

Táblázatok jegyzéke

1. TÁBLÁZAT: AZ ÖT LEGTÖBB TESTBESZÉDDEL FOGLALKOZÓ TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYT TARTALMAZÓ SCOPUS FORRÁS (ADATOK FORRÁSA: SCIVAL ADATBÁZIS 2011-2020)	15
---	----

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

CEN – Customs Enforcement Network (A Vámigazgatások Világszervezetének lefoglalási és bűncselekményi adatbázisa)

EU (European Union) - Európai Unió

MI – Mesterséges Intelligencia

NAV – Nemzeti Adó- és Vámhivatal

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet

RIR – Rendészeti Információs Rendszer

USA (United States of America) – Amerikai Egyesült Államok

UVK – Az Európai Parlament és a Tanács 952/2013/EU rendelete (2013. október 9.) az Uniós Vámkódex létrehozásáról

WCO (World Customs Organization) – Vámigazgatások Világszervezete

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet - A tematikus interjú kérdéssora

1. számú melléklet: A tematikus interjú kérdéssora

Az interjúalanyra vonatkozó kérdések

1. Melyik évben született?
2. Neme?
3. Mi a legmagasabb iskolai végzettsége? (középiskola, egyetem (alapképzés), egyetem (mesterképzés), tudományos fokozat)
4. Összesen hány éve dolgozik a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, illetve annak jogelőd szerveinél?
5. Milyen rendfokozati állománykategóriához tartozik? (tiszthelyettes, zászlós, tiszt, főtiszt, tábornok)
6. Hány év gyakorlattal rendelkezik az utasforgalmi vámellenőrzési területen?

A kutatási témához kapcsolódó specifikus kérdések

Szervezeti háttér és vámvizsgálat emberi erőforrásai

7. Egy váltásban általában hány fő végzi a belépő utasforgalom vámellenőrzését?
8. Előfordul, hogy ennél a létszámnál többen is ezt a feladatot látják el? Legfeljebb hányan?
9. Egy váltás esetében tipikusan hányan teljesítenek szolgálatot a piros, a zöld, illetve a kék folyosón?
10. Előfordul, hogy az előbb megadott létszámnál többen is ezt a feladatot látják el? Legfeljebb hányan és melyik folyosónál?
11. Szolgálati helyén működik-e külön az utasforgalom kockázatelemzését, illetve kezelést végző szervezeti egység, szakértői team?
12. Részt vett-e kockázatelemzéssel, kockázatkezeléssel, célirányos és szelektív utasforgalmi vámvizsgálatok végrehajtásával, kockázati indikátorok felhasználásával vagy kockázati profilok készítésével és alkalmazásával, illetve ezekhez szorosan kapcsolódó képzésen?
13. Ha igen, milyen képzésen vett részt?
14. Szükségesnek tartja-e ilyen képzés szervezését, beillesztését a továbbképzési rendszerbe? Milyen képzési formát javasol?
15. Részt venne-e szívesen olyan továbbképzésen, amelyek kifejezetten az utasok nem-verbális kommunikációjának, testbeszédének megértésére irányulna, illetve az ilyen indikátorok, jelek felhasználását segítené a kockázatkezelés terén?

Nyilvántartások

16. Vezetnek-e a munkahelyén nyilvántartást arról, hogy egy váltás alatt hány belépő utas volt?
17. Amennyiben az előző kérdésre a válasz nem, úgy van-e hozzáférésük más szervezet által gondozott statisztikai adatokhoz?
18. Vezetnek-e a munkahelyén nyilvántartást arról, hogy egy váltás alatt hány utast választottak ki teljes fizikai áruvizsgálatra és közülük hány esetben fedtek fel jogsértő cselekményt?

19. Olyan esetben, amikor alapos ellenőrzésre kiválasztott utasnál jogsértő cselekményt tárnak fel, rögzítik-e nyilvántartásban, hogy a kiválasztáshoz milyen módszer vezetett?
20. Olyan esetben, amikor alapos ellenőrzésre kiválasztott utasnál nem tárnak fel jogsértő cselekményt, rögzítik-e nyilvántartásba, hogy milyen módszer vezetett a kiválasztáshoz?
21. Milyen nyilvántartási rendszer(ek)be kerülnek az utas és az elkövetett jogsértő cselekmények adatai?
22. Megállapítható-e a rendelkezésükre álló rendszerek adatai alapján, hogy az utas mely járaton érkezett és milyen útvonalon közlekedett? (átszálló repülőterek)

Célirányos ellenőrzés és kiválasztási módszerek

23. Ki dönt arról, hogy melyik utas lesz kiválasztva alapos (másodlagos/szigorított) vámvizsgálatra?
 24. Egyeztetik-e előzetesen (pl. eligazítás során), hogy a konkrét váltás által érintett időszak alatt célirányosan mire koncentrálnak az utaskiválasztás, illetve a jogsértések felfedése terén? (konkrét járatok, frekvenciált utas kockázati profilok, milyen új kockázati profilok merültek fel stb.)
 25. Milyen módszereket alkalmaznak az utasoknak vámvizsgálatra történő kiválasztása során, illetőleg az eredeti döntéshez képest szigorúbb (részletesebb) vizsgálat lefolytatása melletti döntés esetén? Jelölje az alábbi válaszok közül! Több válasz is jelölhető!
- pénzügyőri rutin
 - pénzügyőri tapasztalat
 - pénzügyőri megérzés
 - kockázatelemzés
 - kockázati profil
 - szűrőpróbaszerű kiválasztás
 - adminisztratív vámvizsgálat eredménye indokolja
 - bűnügyi hírszerzési adat
 - nyomozati információ
 - más NAV szerv információja
 - társhatóság információja
 - külföldi partnerszolgálat információja
 - informátortól/bejelentőtől származó adat
 - utaslista adatok (API)
 - előzetes utasadatok (PNR)
 - figyelőztetés
 - körözési adatok
 - az utas öltözete
 - az utas viselkedése
 - az utas verbális kommunikációja
 - az utas nem-verbális kommunikációja (pl. testtartás, mimika, tekintet, gesztusok)
 - irányított beszélgetés
 - véletlen kiválasztás
 - nyílt forrású információszerzés

- egyéb szempont:

26. Melyek a leggyakrabban előforduló kiválasztási módszerek? Soroljon fel néhányat és becsülje meg előfordulási arányukat, ha az összes módszer összesen 100%!
27. Amennyiben kockázatelemzés, vagy kockázati szempontok figyelembevétele vezet a kiválasztáshoz, milyen kockázati indikátorokat vesznek figyelembe az utasok másodlagos/szigorított vámvizsgálatra történő kiválasztásakor? Soroljon fel néhányat, amelyek megítélése szerint gyakran fordulnak elő!
28. Milyen hatása van az utas testbeszédének (pl. testtartás, mimika, tekintet, gesztikulációk) a vámellenőrzés során? Megítélése szerint segíti-e a jogsértő magatartást tanúsító személyek kiválasztását, illetve a jogsértések feltárását? Melyek a leggyakoribb „árulkodó jelek”?
29. Az utasok vámvizsgálata során alkalmazzák-e az irányított beszélgetés módszerét és tesznek-e fel kérdéseket?
30. Amennyiben tesznek fel kérdéseket az utasnak, jellemzően mire irányulnak azok? Soroljon fel néhányat, amely a gyakran előfordulnak a munkája során!
31. Az irányított beszélgetés, illetve a vámvizsgálat alatt figyelik-e az utas nem-verbális kapcsolatos jelzéseit és ezeket felhasználják-e a további eljárást érintő döntéshozatal során?

Kockázatelemzés, előértesítési adatok

32. Végeznek-e egy-egy járat érkezését megelőzően előzetes kockázatelemzést, amely a magas kockázatú utasok vámellenőrzésre történő kiválasztására irányul?
33. Amennyiben végeznek előzetes kockázatelemzést, ezt a feladatot az utasok vámellenőrzését végző állományból látják el, vagy vannak erre a feladatra külön, tapasztalt specialistáik?
34. Van-e az utasforgalom területén vonatkozó kockázatelemzést, -kezelést végző szervezeti egység?
35. Az előzetes kockázatelemzés során jellemzően milyen forrásból származó adatokra támaszkodnak? Sorolja fel azokat, amelyek megítélése szerint a leggyakoribbak!
36. Készítenek-e kockázati profilokat a magas kockázatú utasok kiválasztása érdekében?
37. Ki készíthet kockázati profilokat?
38. Milyen módon szereznek tudomást az utasforgalom vámellenőrzésében résztvevők az érvényes kockázati profilokról?
39. Vizsgálják-e, hogy ha egy konkrét kockázati profil már nem érvényes, illetve túlzottan sok alkalommal vezet olyan utasok kiválasztásához, akik esetén nem állapítható meg jogsértés? (hamis riasztás)
40. Ha kiderül egyes profilokról, hogy már nem működnek a kiválasztás során, kinek a dolga felfüggeszteni azok használatát? Ki dönt erről?
41. Munkája során szerzett-e tapasztalatokat új profilok összeállítása, vagy már nem működő profilok kivonása, felfüggesztése terén? Igen válasz esetén röviden ismertessen példát!
42. Megítélése szerint az utasok nem-verbális kommunikációja alkalmas-e arra, hogy kockázatkezelés során figyelembe vegyék azokat?

43. Rendelkezik-e tapasztalatokkal nem-verbális kommunikációs kockázati indikátorok (pl. testbeszéd) kockázati alkalmazásával kapcsolatban? Milyen esetekben alkalmazhatók ezek megítélése szerint?